

Η Βυζαντινή Βοιωτία

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΒΟΙΩΤΙΑΣ
VIOTIA CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

Λ. Κουτσοπετάλου 1, Λιβαδειά, Τ.Κ. 32100, • Τηλ. 22610-28281, fax: 22610-21347
Παράρτημα Θήβας : Δίρκης 20, Θήβα, Τ.Κ. 32200 • Τηλ. 22620-89630 • fax: 22620-89630
<http://www.viotiachamber.gr>, e-mail: epimviot@otenet.gr

Έκδοση:

Επιμελητήριο Βοιωτίας

Συντονισμός – Κείμενα – Επιμέλεια:

**Εταιρία Διεθνικής Εκπαίδευσης & Ανάπτυξης –
TRANSCOOP**

Σχεδιασμός:

Σπύρος Καμποσούλης

Φωτογραφίες:

Νίκος Αναγνωστόπουλος

Η φωτογραφία στη σελ. 39 δεξιά κάτω είναι του **Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών**

Λιβαδειά, 2017

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	6
Οι Πόλεις - Οι Παλαιοχριστιανικές Βασιλικές - Τα Ψηφιδωτά.....	7
Οι Δρόμοι και τα Λιμάνια.....	8
Η Βυζαντινή Βοιωτία	9
Τα Μεταξωτά της Θήβας.....	11
Οι Υδρόμυλοι της Θήβας.....	11
Οι Τέχνες κατά την Βυζαντινή Εποχή.....	12
Οι Ναοί, τα Μοναστήρια και Βυζαντινά Στοιχεία της Βοιωτίας	14
Στον Δήμο Λεβαδέων	15
• Μονή Δομβούς ή Οσίου Σεραφείμ	15
• Μονή Αγίας Παρασκευής.....	15
• Μονή Ιερουσαλήμ	15
• Κάστρο Δαύλειας	17
• Μονή Λυκούρεση	17
• Το Εκκλησάκι της Αγίας Ιερουσαλήμ	17
• Κάστρο Λιβαδειάς	18
Στον Δήμο Θηβαίων	19
• Μονή Σαγματά.....	19
• Κάστρο – Πύργος Saint Omer (Σαιντ-Ομέρ)	20
• Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου	21
• Ναός Ευαγγελιστή Λουκά.....	21
• Μονή Αγίας Τριάδος	22
• Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου - Μαζαράκι	22
• Μονή Παναγίας της Μακαριώτισσας	23
Στον Δήμο Τανάγρας	24
• Πύργος Τανάγρας.....	24
• Ναός Αγίου Πολυκάρπου.....	24

• Εξωκλήσι Αγίου Θωμά	25
• Μονή Τσάτσαρη	25

Στον Δήμο Αλιάρτου - Θεσπιέων..... 26

• Μονή Ευαγγελίστριας	26
• Ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος ή Ναός «Του Χριστού».....	27
• Μονή Αγίου Νικολάου του Νέου.....	27

Στον Δήμο Διστόμου – Αράχωβας - Αντίκυρας

• Ναός Αγίου Γεωργίου	28
• Ναός Αγίου Ιωάννου.....	28
• Μονή Οσίου Λουκά.....	29
• Πρωτοβυζαντινή Πόλη στην Αντίκυρα.....	32

Στον Δήμο Ορχομενού..... 33

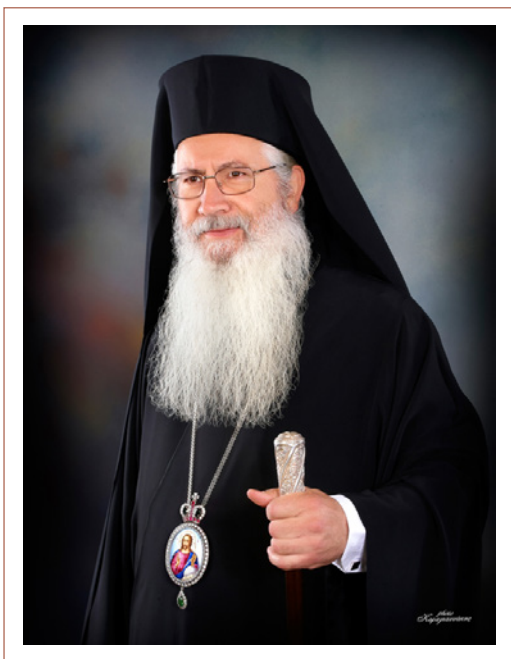
• Παναγία της Σκριπούς	33
• Ναός Αγίου Σώζοντος.....	34
• Ναός Αγίου Γεωργίου (Ορχομενός).....	35
• Άη Νικόλας στα Καμπιά.....	35
• Ναός Αγίου Βασιλείου	36
• Μονή Πελαγίας (Γενεθλίου της Θεοτόκου)	36
• Ναός Αγίου Γεωργίου (Ακραίφνιο)	37

Μουσεία..... 38

• Ψηφιακός Εκθεσιακός Χώρος Χριστιανικής Βοιωτίας Αλιάρτου.....	38
• Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας	38

Βιβλιογραφία

40

Άξιότιμοι καί αγαπητοί μου αναγνώστες,

Στή δύσκολη περίοδο πού διανύουμε, τό μυστικό ὄπλο θωράκισης καί αντίστασης ενός πανάρχαιου ἔθνους, ὅπως τό ἑλληνικό, εἶναι ὁ πνευματικός πολιτισμός, ἡ παράδοσή μας, ἡ ὀρθοδοξία μας καί ἡ ἱστορία μας. Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα ἀποτυπώνονται μέ ἄριστο τρόπο στά χριστιανικά μνημεῖα τοῦ τόπου μας πού σώθηκαν ἀπό τή φθορά τοῦ χρόνου καί τίς ἀνθρώπινες παρεμβάσεις.

Ἔχουμε τήν ἐξαιρετική εὐλογία νά κοσμοῦν τή Βοιωτική γῆ πολλά καί σπουδαῖα ἱστορικά μνημεῖα, τά ὅποια δέν εἶναι ἀπλά βουβές μαρτυρίες τοῦ παρελθόντος, ἀλλά ὁμολογοῦν τή δύναμη πίστεως καί ζωῆς καί τήν ἀντοχή τοῦ Γένους μας ἀκόμα καί μέσα σέ σκοτεινές περιόδους δοκιμασιῶν καί δουλείας.

Τό Ἐπιμελητήριο Βοιωτίας, τό ὁποῖο ὑπερβαίνοντας τά στενά πλαίσια τῶν τυπικῶν ἀρμοδιοτήτων του, ἀποδεικνύεται καί παράγοντας διάσωσης τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καί με τήν παροῦσα ἔκδοση πού ἀφορᾷ τήν Βοιωτία μας.

Ὁ ὁδηγός αὐτός θά βοηθήσει τούς ἀναγνώστες καί ἰδίως τούς νέους, νά γνωρίσουν μέ ἀπλό καί εὐσύνοπτο τρόπο πολύτιμα στοιχεῖα ἀπό τήν τοπική μας ἱστορία.

Χαιρετίζουμε τήν ἔκδοση καί εὐχόμαστε τό Ἐπιμελητήριο Βοιωτίας νά δίνει πάντα τό «παρόν» σέ τέτοιες εὐγενεῖς προσπάθειες πού προάγουν τήν πνευματική καλλιέργεια, τήν ἐθνική αὐτοσυνειδησία καί τόν πολιτισμό.

Μετ' εὐχῶν καί ἀγάπης

Ο τόπος μας, η Βοιωτία, είναι μια περιοχή σπαρμένη με παράδοση και ιστορία, με ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον και εξαιρετα προϊόντα.

Δυστυχώς, παρά του ότι αυτά υπάρχουν ανά τους αιώνες, λίγο έχουν προβληθεί και ακόμη λιγότερο αξιοποιηθεί.

Το Επιμελητήριο Βοιωτίας, θέλοντας να συμβάλει στην ανάδειξη της περιοχής και να κάνει γνωστό τον πλούτο της στους επισκέπτες αλλά και στους κατοίκους της, υλοποιεί, με τη συγχρηματοδότηση του Τοπικού Προγράμματος Leader της Ελκώνας Παρνασσός ΑΕ ΟΤΑ, ένα πρόγραμμα ανάδειξης και προβολής της περιοχής, μέρος του οποίου είναι και η έκδοση τριών οδηγών με βάση το πολιτιστικό απόθεμα της.

Μέρος του τριπτύχου αυτού οδηγών που αφορά στον αρχαίο πολιτισμό της περιοχής, στην αγροτική παράδοση και στα βυζαντινά μνημεία της, είναι και το παρόν τεύχος που αναφέρεται στη βυζαντινή Βοιωτία.

Ελπίζουμε ότι με τον οδηγό αυτό θα προκαλέσουμε το ενδιαφέρον στους συμπολίτες και τους επισκέπτες μας να επισκεφθούν τα μοναδικά μνημεία της βυζαντινής περιόδου που διαθέτουμε και να τους βοηθήσει να συνειδητοποιήσουν τον πολιτισμό της και να δεθούν ακόμη περισσότερο μ' αυτήν.

Κλείνοντας, θέλουμε να ευχαριστήσουμε αυτούς που συνετέλεσαν στην έκδοση του παρόντος οδηγού, ιδιαίτερα την Μητρόπολη Θηβών και Λεβαδείας, το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών και όλους τους Δήμους της περιοχής.

Παναγιώτης Αग्νιάδης

Πρόεδρος του Επιμελητηρίου Βοιωτίας

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Επιμελητηρίου Βοιωτίας, έτος 2017

Πρόεδρος:
Αग्νιάδης Παναγιώτης

Α΄ Αντιπρόεδρος:
Ξενάκης Χρήστος

Β΄ Αντιπρόεδρος:
Κορογιάννος Ιωάννης

Γεν. Γραμματέας:
Στάϊκος Αλέξανδρος

Οικον. Επόπτης:
Παπαχαράλμπος Λουκάς

ΤΜΗΜΑ ΕΜΠΟΡΙΚΟ

Ζησιμόπουλος Θεόδωρος
Καρανάσος Αλέξανδρος
Μάστορης Ηλίας
Παπαθωμάς Χαράλαμπος
Ροζάνας Ηλίας
Στρατέλος Νικόλαος

ΤΜΗΜΑ ΜΕΤΑΠΟΙΗΤΙΚΟ

Καναρής Γεώργιος
Κόλλιας Ιωάννης
Μπάρκας Ιωάννης
Παπανικολάου Γεώργιος

ΤΜΗΜΑ ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΟ

Μωραϊτης Λουκάς

ΤΜΗΜΑ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ

Αποστόλου Ιωάννης
Κρεμμύδας Χαράλαμπος
Λιανός Δημήτριος
Μητάς Αλέξανδρος
Ντούσας Ιωάννης

Εισαγωγή

Στους πρωτοβυζαντινούς χρόνους (4^ο έως τον 7^ο – 8^ο αι. μ.Χ.) συντελούνται κοσμοϊστορικά γεγονότα που σηματοδοτούν το τέλος του αρχαίου κόσμου και το πέρασμα στο βυζαντινό, με την ίδρυση από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο της νέας βυζαντινής αυτοκρατορίας, με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη και νέα θρησκεία το Χριστιανισμό. Η μετάβαση στις νέες πολιτικές συνθήκες γίνεται ομαλά και η Βοιωτία παραμένει μία ακμαία περιοχή του ελλαδικού χώρου, όπως το μαρτυρεί και ο σημαντικός αριθμός παλαιοχριστιανικών βασιλικών που αποκαλύφθηκαν, κάποιες με πανέμορφα ψηφιδωτά δάπεδα.

Κατά την κύρια βυζαντινή περίοδο (9^{ος} – 12^{ος} αι.) η Βοιωτία υπάγεται στο *Θέμα της Ελλάδος*, τη μεγάλη δηλαδή διοικητική περιφέρεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας στον κεντρικό και νότιο ελλαδικό χώρο και γνωρίζει μεγάλη εμπορική και οικονομική ακμή. Η Θήβα αναδεικνύεται σε πρωτεύουσα του θέματος και μετατρέπεται σε ένα ισχυρό αστικό κέντρο, με μεγάλη πληθυσμιακή ανάπτυξη και αξιόλογη οικοδομική δραστηριότητα. Στην πόλη δραστηριοποιούνται κάθε είδους τεχνίτες και βιοτέχνες, έμποροι, ντόπιοι και Βενετοί, που διακινούν τα προϊόντα, με σημαντικότερα τα περίφημα μεταξωτά υφάσματα που παράγονταν στη Θήβα, για τα οποία κάνουν λόγο οι ιστορικοί της εποχής. Η σταθερότητα και η ευμάρεια των χρόνων αυτών αποτυπώνεται στα μεγάλα μοναστικά συγκροτήματα και στους περιλάμπρους ναούς της Βοιωτίας, με κορυφαίο παράδειγμα τη Μονή του Οσίου Λουκά.

Η περίοδος που ακολουθεί είναι εκείνη της Φραγκοκρατίας. Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Σταυροφόρους το 1204, τα εδάφη της αυτοκρατορίας κατακερματίζονται και στην επικράτειά της ιδρύονται πλήθος λατινικών κρατιδίων. Στη Βοιωτία, μαζί με τις γειτονικές Αττική και Μεγαρίδα, ιδρύεται το Δουκάτο των Αθηνών με επικεφαλής τους Φράγκους ηγεμόνες των Ντε λα Ρος. Η Θήβα αναδεικνύεται σε πρωτεύουσα του Δουκάτου και στην πόλη

λειτουργεί νομισματοκοπείο των Φράγκων ηγεμόνων.

Η Χριστιανική θρησκεία εξαπλώθηκε στη Βοιωτία σχετικά νωρίς και εκτεταμένα. Αυτό το μαρτυρά ένας ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός μοναστηριών, κάποια από τα οποία χρονολογούνται ήδη από τον 10ο αιώνα.

Ο Απόστολος Παύλος, ο Κήρυκας των Εθνών όπως ονομάσθηκε, διέδωσε τον Χριστιανισμό και στη Βοιωτία. Ο Απόστολος Παύλος, συνοδευόμενος από τον Ευαγγελιστή Λουκά επισκέφθηκε την πόλη της Θήβας και εγκαθίδρυσε Επίτροπον εν Θήβαις¹. Οι αρχαιολογικές ανασκαφές έφεραν στο φως κατακόμβες και πρωτοχριστιανικούς τάφους. Η διάδοση του Χριστιανισμού δεν περιορίστηκε μόνο στην πόλη των Θηβών, αλλά αναπτύχθηκε και σε άλλες πόλεις της Βοιωτίας και στη γύρω περιοχή.

Μονή Οσίου Λουκά

Οι Πόλεις – Οι Παλαιοχριστιανικές Βασιλικές – Τα Ψηφιδωτά

Από τις πόλεις της Βοιωτίας, η Θήβα και η Λιβαδειά ήταν οι μόνες που κατοικούνταν στην ίδια θέση με την σημερινή.

Η Θήβα ήταν κτισμένη μέσα στα αρχαία τείχη της ακρόπολης, της Καδμείας, τα οποία εξακολουθούσαν να είναι ισχυρά και κατά την βυζαντινή περίοδο. Μεγάλα νέα κτίρια θεμελιώθηκαν πάνω στα παλαιότερα επαναχρησιμοποιώντας το υλικό τους. Πολλά από αυτά ήταν πλούσια διακοσμημένα με ψηφιδωτά δάπεδα.

Η πόλη της Λιβαδειάς βρισκόταν στο κέντρο της σημερινής. Όπως και στη Θήβα η ανέγερση των νέων κτιρίων, μερικά από τα οποία διακοσμούνταν επίσης με ψηφιδωτά, έγινε στην ίδια θέση με τα παλιά και με το υλικό των κτιρίων της αρχαίας πόλης. Ένα από αυτά έχει χαρακτηριστεί ως βαптиστήριο, ενώ πρόσφατα αποκαλύφθηκε συγκρότημα λουτρού.

Στην Άμβροσσο, το σημερινό Δίστομο, βρέθηκε τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο του 5^{ου} αιώνα καθώς και μία αγροτοβιοτεχνική εγκατάσταση για παραγωγή κρασιού στην περιοχή Βερβά, η οποία ακόμη και σήμερα είναι κατ' εξοχήν περιοχή με αμπέλια. Βρέθηκαν αποθηκευτικοί χώροι, κάποια νομίσματα, εργαλεία, ένα κόσμημα καθώς και κεραμίδωτοί τάφοι. Αξιοσημείωτα είναι τα δάπεδα των δωματίων, με διαφορετικό σχέδιο το καθένα².

Στη Στείριδα επίσης, αποκαλύφτηκε βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο του 5ου αιώνα κάτω από την αρχαία ακρόπολη.

Ενδείξεις κατοίκησης από τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους αναφέρονται για τη Δαύλεια, ενώ στην Αντίκυρα, στη θέση Παλάτια, αποκαλύφθηκαν κτίρια παλαιοχριστιανικού οικισμού (επισκοπικό μέγαρο, λουτρό, σπίτια) καθώς και πεντάκλιτη βασιλική με θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα διακοσμημένα με κληματίδες, κισσούς, αγγεία και πουλιά³.

Στη Χαιρώνεια, μια μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο είχε χτιστεί στη θέση του αρχαίου ναού του Ηρακλέους, η Κορώνεια

Ψηφιδωτό δάπεδο στην Αντίκυρα
(από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών)

αναφέρεται ως Επισκοπή στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο, ενώ αποκαλύφθηκε και εκεί μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική στη θέση Πότζα.

Οι Θεσπιές διατήρησαν το αρχαίο όνομά τους και στα πρωτοβυζαντινά χρόνια, ενώ μετονομάστηκαν σε Ερημόκαστρο από τη μεσοβυζαντινή περίοδο και μετά. Στην Αλυκή - αρχαία Τίφα - υπήρχε μικρός οικισμός κοντά στο λιμάνι και βρέθηκε κεραμική του 5^{ου} αι. μ.Χ..

Στην Θίσβη αποκαλύφτηκε ψηφιδωτό δάπεδο, πιθανόν παλαιοχριστιανικής εποχής.

Στις Πλαταιές βρέθηκαν λείψανα δέκα εκκλησιών παλαιοχριστιανικών, βυζαντινών και υστεροβυζαντινών χρόνων και στην Τανάγρα βρέθηκε άφθονη κεραμική και μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική με ψηφιδωτό δάπεδο.

Οι Δρόμοι και τα Λιμάνια

Η Βοιωτία διέθετε αρκετά καλό οδικό δίκτυο που την συνέδεε με την Αθήνα και την Κόρινθο στα νότια και ανατολικά, και με τους Δελφούς και τη Λαμία στα δυτικά και βόρεια.

Κύριες οδοί ήταν: η οδός που διέσχιζε την κοιλάδα του Βοιωτικού Κηφισού - η βασικότερη «δημοσία» οδός της κεντρικής και ανατολικής Στερεάς Ελλάδας, ο δρόμος από τη Θήβα προς το λιμάνι του Ευρίπου (δημόσια στράτα), ο δρόμος που συνέδεε τη Βοιωτική ενδοχώρα με τον Κορινθιακό Κόλπο, ο δρόμος που συνέδεε τον κόλπο της Αντίκυρας με τη Βοιωτική ενδοχώρα. Υπήρχαν και πολλοί άλλοι μικρότεροι δρόμοι αλλά τα ταξίδια γενικά με χερσαία μεταφορικά μέσα ήταν αργά και μη ασφαλή⁴. Οι θαλάσσιες μεταφορές ήταν σημαντικότερες από τις χερσαίες, κυρίως για τις μεγάλες αποστάσεις και για τη σύνδεση της περιοχής με τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη προς τα ανατολικά, και με τα Ιόνια νησιά, τις Ιταλικές πόλεις και τις Δαλματικές ακτές στα δυτικά, αλλά και με την Κρήτη στα νότια. Η θέση της Βοιωτίας κοντά στον Ευβοϊκό αλλά και στον Κορινθιακό Κόλπο διευκόλυνε πολύ τη θαλάσσια σύνδεσή της με μεγάλα λιμάνια της εποχής. Ιδιαίτερα σημαντικό ήταν το λιμάνι του Ευρίπου ενώ υπήρχαν και άλλα λιμάνια στη βόρεια ακτή της, όπως της Λάρυμνας, της Ανθηδώνας, της Αυλίδας. Επίσης στον Κορινθιακό Κόλπο σημαντικό ήταν το λιμάνι της Αντίκυρας, ενώ τη δική τους σημασία είχαν το λιμάνι της Λιβαδόστρας και ο όρμος της Δομβραϊνάς⁵.

Το λιμάνι της Λιβαδόστρας

Η Βυζαντινή Βοιωτία

Την βυζαντινή περίοδο η πόλη και η περιοχή των Θηβών παρουσιάζει πολύπλευρη και αισθητή ανάπτυξη. Γίνεται έδρα αρχιεπισκόπου, έδρα στρατηγού και διοικητή του Θέματος της Ελλάδος και καταγράφεται αξιόλογη στρατιωτική – οικονομική ανάπτυξη. Μια τοπική αριστοκρατία γεννιέται και η οικονομική άνοξη που έρχεται, με την ανάπτυξη και του μεταξουργικού εμπορίου, αποτυπώνεται σε λαμπρά μνημεία, ναούς και κοσμικά κτίρια.

Πιο συγκεκριμένα, κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή (4^{ος}, 5^{ος} και 6^{ος} αι. μ. Χ.) φαίνεται ότι ανανεώνονται τα τείχη της πόλης, όπως αποδεικνύει η αδυναμία του Αλάρικου το 396 να κυριεύσει τον οχυρωμένο αυτό οικισμό. Ταυτόχρονα, κτίζονται και εδώ μία ή δύο μεγαλόπρεπες βασιλικές με πολυτελή διακόσμηση, όπως φανερώνουν τα ψηφιδωτά δάπεδα που σώθηκαν. Τα νομισματικά ευρήματα είναι λίγα, αλλά υποδηλώνουν την ύπαρξη κάποιας εμπορικής κίνησης στο μοναδικό αστικό κέντρο της Βοιωτίας. Σε τελική αποτίμηση, η πόλη της Θήβας επιβίωσε με επιτυχία κατά την πρωτοβυζαντινή εποχή⁶. Η μεσοβυζαντινή εποχή (7^{ος} - 12^{ος} αι.) αποτελεί το πιο σκοτεινό τμήμα της ιστορίας της. Δεν υπάρχει καμιά πληροφορία, αφηγηματική ή αρχαιολογική, για την τύχη της πόλης.

Ωστόσο οι επόμενοι αιώνες (10^{ος}, 11^{ος} και 12^{ος}) αποτελούν εποχή ακμής της πόλης κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο. Μνημεία και κείμενα μαρτυρούν αυτήν την ακμή: είναι οι μεγαλόπρεποι δίδυμοι ναοί του μοναστικού συγκροτήματος του Οσίου Λουκά (το οποίο επιχορηγούνταν από τη γεωκτημονική αριστοκρατία της Θήβας), το πολύτιμο αγιογραφικό κείμενο του Βίου του Οσίου, το περίφημο φορολογικό κατάστιχο (του Σβορώνου), τα πολυπληθή νομισματικά και σφραγιστικά ευρήματα, οι αφηγηματικές πηγές (Βενιαμίν Τουδέλας, Μιχαήλ και Νικήτας Χωνιάτης και πολλοί άλλοι).

Η εισαγωγή και καλλιέργεια του μεταξίου στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, η ζωηρή εμπορική δραστηριότητα, η παρουσία δραστήριων εκκλησιαστικών ανδρών (Νίκων ο Μετανοείτε και Ιωάννης Καλοκτένης)⁷, οι Βενετοί και Αρμένιοι που εμπορεύονται εδώ, όλα αυτά μαρτυρούν ανάπτυξη οικιστική,

Τοιχογραφία βυζαντινού ναού (από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών)

οικονομική και πολιτιστική. Αγγεία του 11^{ου} αιώνα κατασκευασμένα με λευκό πηλό μαρτυρούν την εγκατάσταση εκείνη την εποχή στη Θήβα, αριστοκρατών από την Κωνσταντινούπολη που έδειχναν προτίμηση στα πολυτελή αντικείμενα⁸.

Την περίοδο της Φραγκοκρατίας, η Θήβα διατηρεί τη θέση της. Είναι την περίοδο αυτή που ο Νικόλαος ντε Σαιντ Ομέρ προβαίνει στην ανέγερση του Πύργου στην περιοχή της Καδμείας.

Σημαντικό κέντρο την βυζαντινή περίοδο ήταν και η Λιβαδειά. Η παλαιοχριστιανική πόλη της Λιβαδειάς, βρισκόταν στο κέντρο της σημερινής πόλης. Ήταν γενέτειρα του Αγίου Ρηγίνου (285-363 μ.Χ.), Επισκόπου Σκοπέλου. Είχε βρεθεί σχετικό τμήμα οχυρωτικού περιβόλου του 4^{ου} μ.Χ. αι. που όμως δεν υπάρχει πια. Στη Λιβαδειά, βρέθηκαν κτίρια με ψηφιδωτά, όπως το συγκρότημα λουτρού που πρόσφατα αποκαλύφθηκε, με ψηφιδωτό δάπεδο του 5^{ου} αι. Επίσης, το αρχικό κτίσιμο του Πύργου του Κάστρου που βρίσκεται στις πηγές της Κρύας, πιθανολογείται ότι έγινε επί Ιουστινιανού. Την περίοδο της Φραγκοκρατίας η Λιβαδειά γίνεται τμήμα του Δουκάτου των Αθηνών, του Όθωνα Δελαρός (de la Roche). Το 1460 περιέρχεται στην κυριαρχία του Μωάμεθ Β' και των Τούρκων. Κατά την περίοδο αυτή υπήρξε ανάπτυξη στην περιοχή. Στα τέλη του 18ου αιώνα, η Λιβαδειά, χαρακτηριζόταν ως «η μεγαλύτερη της Βοιωτίας», καθώς βρισκόταν στον εμπορικό δρόμο Πελοποννήσου-Μακεδονίας, είχε «αξιόλογη πραγματεία εις μαλλιά, σιτάρι, ρύζι, τα οποία χορηγεί εις άλλα μέρη της Ελλάδος και ξένων τόπων».

Το Κάστρο της Λιβαδειάς

Τα Μεταξωτά της Θήβας

Η Θήβα την βυζαντινή περίοδο, από τον 12^ο μέχρι τον 14^ο αιώνα, ήταν σπουδαίο κέντρο παραγωγής μεταξωτών υψηλής ποιότητας. Παραγόταν το «εξάμιτον», ένα ανθεκτικό, γυαλιστερό μεταξωτό ύφασμα με διαγώνια ύφανση, που περιείχε έξι νήματα⁹. Σύμφωνα με βυζαντινούς λόγιους, τα νερά της Δίρκης στη δυτική πλευρά της πόλης, πλούσια σε ασβέστιο και μαγνήσιο έδιναν λάμψη και στιλπνότητα στα μεταξωτά υφάσματα¹⁰. Κατά μήκος του μικρού ποταμιού της Δίρκης είχαν εγκατασταθεί τα περίφημα εργαστήρια μεταξωτών¹¹. Η βαφή των μεταξωτών αποτελούσε μια περίπλοκη διαδικασία αφού απαιτούσε μεγάλη ποσότητα πορφύρας από θαλάσσια όστρακα. Η Θήβα εξήγε το μετάξι στη δυτική Ευρώπη και την Αίγυπτο μέσω των λιμανιών της Λιβαδόστρας, της Στείριδας και του Νεγροπόντε (Χαλκίδας) στην Εύβοια, που αποτελούσε και το μεγαλύτερο λιμάνι για την εξαγωγή του. Στη διακίνηση του εμπορίου του μεταξιού έπαιξαν σημαντικό ρόλο Βενετοί έμποροι οι οποίοι ήταν μόνιμα εγκατεστημένοι στην Θήβα.

Είναι επίσης πιθανόν και η Θίσβη (Καστόριον) να αποτελούσε κέντρο παραγωγής μεταξιού την εποχή αυτή. Πρόσφατες έρευνες έφεραν στο φως αρχαιολογικά σχετικά ευρήματα βιοτεχνικού χαρακτήρα. Στη Θίσβη έχει βρεθεί και πλήθος κοχυλίων πορφύρας, που χρησίμευαν για την βαφή των μεταξωτών.

Οι Υδρόμυλοι της Θήβας

Τα πλούσια νερά του Ισμηνού ποταμού, ο οποίος κυλούσε στην ανατολική πλευρά της πόλης, χρησιμοποιήθηκαν από τον 9^ο ήδη αι. για την κίνηση υδρομύλων. Πρώτη αναφορά για τους υδρόμυλους γίνεται στο Κτηματολόγιο των Θηβών και η χρονολόγησή τους υπολογίζεται στο 2^ο μισό του 11^{ου} αιώνα. Οι μύλοι τροφοδοτούνταν από μυλαύλακα, που ξεκινούσε από τις πηγές του Ισμηνού ποταμού. Η κατασκευή της μυλαύλακας πιθανόν να ήταν έργο του τέλους του 12^{ου} αιώνα ή και προγενέστερο.

Μέχρι σήμερα αποκαλύφτηκε μόνο ένας υδρόμυλος, στη θέση Ταμπούκι – Ρούκη, που χρονολογείται στα τέλη του 10^{ου} αιώνα. Από έρευνα στα οθωμανικά κατάστιχα προέκυψε ότι το 1570 λειτουργούσαν 31 υδρόμυλοι στη Θήβα, από τους οποίους οι 20 είχαν νεροτριβές για την επεξεργασία μάλλινων υφασμάτων¹².

Οι Τέχνες κατά την Βυζαντινή Εποχή

Στην περιοχή της Βοιωτίας διασώζονται πολυάριθμα δείγματα της καλλιτεχνικής παραγωγής από τη Βυζαντινή περίοδο.

Πιο χαρακτηριστικά είναι τα γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία προέρχονται ως επί το πλείστον από ναούς και μοναστικά συγκροτήματα και χρονολογούνται από την παλαιοχριστιανική έως και την υστεροβυζαντινή περίοδο (330-1453). Πρόκειται κυρίως για τμήματα από επιστύλια τέμπλων, μαρμάρινες εικόνες, πεσσίσκους και κιονίσκους, θωράκια και πλάκες, τμήματα από θυρώματα και πλαίσια παραθύρων, επιθήματα και αμφικιονίσκους, κιονόκρανα, κοσμήτες, πλάκες σαρκοφάγων, φιάλες, υδρορροές κ.ά.

Πολυάριθμα αρχιτεκτονικά μέλη διατηρούνται στην αρχική θέση τους σε σωζόμενους μέχρι σήμερα ναούς, άλλα έχουν εντοιχιστεί σε μεταγενέστερους ναούς και κατασκευές, πολλά έχουν εντοπιστεί σε ανασκαφικές έρευνες ή διατηρούνται διάσπαρτα στο περιβάλλον υφιστάμενων ναών, ενώ μεγάλος αριθμός μελών έχει συγκεντρωθεί κατά καιρούς και φυλάσσεται σε αποθηκευτικούς χώρους και σε συλλογές γλυπτών του νομού Βοιωτίας (Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών, Αρχαιολογικό Μουσείο Χαιρώνειας, συλλογή γλυπτών μονής Οσίου Λουκά κ.ά.).

Σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη της μεσαιωνικής γλυπτικής της Βοιωτίας υπήρξε η οικοδόμηση ναών μεγάλων διαστάσεων, με πλούσιο γλυπτό διάκοσμο, που απηχεί στοιχεία της τέχνης της Κωνσταντινούπολης. Έτσι, τα έτη 872/873 οικοδομήθηκε στη Θήβα από τον Βασίλειο, βασιλικό κανδιδάτο, ο ναός του Αγίου Γρηγορίου του

Θεολόγου. Λίγο αργότερα, τα έτη 873/874, οικοδομήθηκε στον Ορχομενό η Μονή της Κοίμησης της Θεοτόκου (Σκριπούς) από τον πρωτοσπαθάριο και στρατηγό του θέματος Ελλάδος Λέοντα. Ο γλυπτός διάκοσμος των δύο αυτών ναών θεωρείται πολύ σημαντικός για τη μελέτη της μεσοβυζαντινής γλυπτικής ολόκληρου του Ελλαδικού χώρου, επειδή οι επιγραφές χρονολογούνται με ακρίβεια. Επίσης ο γλυπτός διάκοσμος θεωρείται ότι έχει παραχθεί από το ίδιο εργαστήριο μαρμαράδων, λόγω της τεχνοτροπικής και θεματολογικής συγγένειας μεταξύ των γλυπτών. Το εργαστήριο φαίνεται ότι είχε την έδρα του στη Θήβα και δραστηριοποιήθηκε σε αυτήν και στην ευρύτερη περιοχή με μεγάλη παραγωγή γλυπτών.

Τμήμα γωνιακού γείσου από τον ναό Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου (από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών)

Μετά το 961 κτίστηκε στη Μονή του Οσίου Λουκά ο Ναός της Παναγίας και στις αρχές του 11^{ου} αιώνα το καθολικό της μονής αφιερωμένο στον όσιο Λουκά, το οποίο κατασκευάστηκε πιθανώς με συνδυασμό αυτοκρατορικής και τοπικής χορηγίας. Η οικοδόμηση αυτών των ναών έδωσε την ώθηση για την ανέγερση και άλλων ναών στη Βοιωτία και την ευρύτερη περιοχή, οι οποίοι αποτέλεσαν μετόχια της Μονής Οσίου Λουκά στην Εύβοια.

Δεν αποκλείεται ορισμένοι από τους τεχνίτες που δραστηριοποιήθηκαν στις αρχές του 11^{ου} αιώνα στην κατασκευή του γλυπτού διακόσμου του καθολικού της Μονής Οσίου Λουκά, καθώς επίσης και στην παραγωγή άλλων γλυπτών της μονής, να προέρχονταν από τη Θήβα. Ο εντοπισμός στο Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης γλυπτών αρχιτεκτονικών μελών που παρουσιάζουν ομοιότητες θεματολογικές, τεχνοτροπικές και τεχνικές με γλυπτά της μονής, επιβεβαιώνει αυτήν την άποψη.

Η επίδραση της γλυπτικής του μοναστικού συγκροτήματος του Οσίου Λουκά υπήρξε σημαντική και με μεγάλη χρονική εμβέλεια (10^{ος} – 12^{ος} αιώνας) και είναι εμφανής σε άλλους ναούς της Βοιωτίας (π.χ. Άγιος Νικόλαος στα Καμπιά, δεύτερο τέταρτο 12^{ου} αιώνα) και σε μεμονωμένα γλυπτά με άγνωστη προέλευση που φυλάσσονται σε συλλογές (όπως στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας).

Μονή Σκριπούς, Επιγραφές εντοιχισμένες στην τοικοποιία της

Μονή Σκριπούς, Διάκοσμος εξωτερικά

Οι Ναοί, τα Μοναστήρια και Βυζαντινά Στοιχεία της Βοιωτίας

Στη Βοιωτία βρίσκονται κάποιοι από τους θησαυρούς της βυζαντινής μνημειακής αρχιτεκτονικής και ζωγραφικής όπως τα μοναστήρια του Οσίου Λουκά, της Παναγίας Σκριπούς στον Ορχομενό (οι ναοί Κοίμησης της Θεοτόκου, Άγιος Γεώργιος και Άγιος Σώζων), που μαζί με τους ναούς του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου (ερειπωμένου σήμερα), του Αγίου Νικολάου στα Καμπιά, το Νεκροταφείο στη Λιβαδειά, το Κοιμητήριο στον λόφο Καστέλλι στη Θήβα, χαρακτηρίστηκαν προέχοντα βυζαντινά μνημεία από το Υπουργείο Πολιτισμού.

Επίσης βρίσκονται μοναστήρια του 12^{ου} αιώνα που πρόσφατα αποκαλύφθηκαν, όπως η Μονή Τσάτσαρη Ασωπίας, μερικά που πιστεύεται ότι έγιναν με αυτοκρατορικές χορηγίες, όπως η Μονή Σαγματά και πολλά άλλα που θα πρέπει να λειτουργούσαν κατά τα βυζαντινά χρόνια, πιθανόν σε άλλες θέσεις, αλλά για τα οποία δεν έχει προσδιοριστεί σαφώς η αρχική τους ίδρυση.

Τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο στα Καμπιά

Μονή Σαγματά

Μονή Οσίου Λουκά

Στον Δήμο Λεβαδέων

Μονή Δομβούς ή Οσίου Σεραφείμ

Η Ιερά Μονή Οσίου Σεραφείμ Δομβούς βρίσκεται στη νότια πλευρά του Ελικώνα σε υψόμετρο 619 μ., κοντά στη βουνοκορφή «Παλιοβούνα» και σχετικά κοντά στις παραλιακές τοποθεσίες «Ζάλτσα» και «Καραχάλιος».

Η Ιερά Μονή ιδρύθηκε από τον Όσιο Σεραφείμ στο τέλος του 16^{ου} αιώνα, όπως αυτό μαρτυρείται από το σιγίλιο του Πατριάρχου Ματθαίου Β' του 1601 που φυλάσσεται στη Μονή¹³. Χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού¹⁴. Το καθολικό της μονής είναι βυζαντινού ρυθμού, τετρακίονιο με τρούλο. Η αρχαιότερη εικόνα της μονής εικονίζει τον Όσιο Σεραφείμ και φιλοτεχνήθηκε το 1646. Είναι άγνωστου αγιογράφου, διαφορετικής τεχνοτροπίας από τις άλλες και έχει χαρακτηριστεί «Παλλάδιο της μονής». Το ξυλόγλυπτο τέμπλο ανήκει πιθανώς στον 17^ο αιώνα. Η μονή έχει συνεχή λειτουργία από την ίδρυση της μέχρι σήμερα και είναι ανδρική. Το μοναστήρι συνέβαλε σημαντικά στον αγώνα το 1821. Γιορτάζει κάθε χρόνο στις 6 Μαΐου (μνήμη της κοιμήσεως του Οσίου).

Μονή Αγίας Παρασκευής

Η Μονή της Αγίας Παρασκευής βρίσκεται κοντά στην Κορώνεια, σε μία καταπράσινη πλαγιά του Ελικώνα, σε υψόμετρο 350μ. Το μοναστήρι καταστράφηκε την εποχή της Τουρκοκρατίας, όταν οι Τούρκοι το έκαψαν και προέβησαν στη σφαγή όλων των μοναχών. Βρέθηκαν πολλά λείψανα που χρονολογούνται πιθανόν τον 15^ο-16^ο αιώνα.

Σήμερα σώζεται ένας παλιός σταυρόσχημος ναΐσκος με τρούλο. Πιθανολογείται ότι είναι ο κοιμητηριακός ναός της παλαιάς μονής, κτίσμα του 1050μ.Χ. Το 1982 ξεκίνησαν εργασίες αναστήλωσής του. Στον ναό βρέ-

θηκαν ωραίες βυζαντινές τοιχογραφίες του 1438. Επίσης αναδείχθηκε η εξαίρετη λιθοδομή του.

Στα νεότερα χρόνια, το 1927, δίπλα στον παλιό ναΐσκο είχε κτιστεί από τους ντόπιους χωρικούς ένας μεγαλύτερος ναός. Το 1974 ένας δυνατός σεισμός τον κατέστησε ακατάλληλο, το 1980 κατεδαφίσθηκε και μέσα σε δύο χρόνια κτίσθηκε το σημερινό καθολικό. Ανοικοδομήθηκαν επίσης δύο μικροί ναοί, κελιά, αρχονταρίκι, ξενώνες, μεγάλη αίθουσα, εργαστήρια κ.α.

Μονή Ιερουσαλήμ

Ανηφορίζοντας προς τον Παρνασσό, στην ανατολική μεριά κοντά στη Δαύλεια, στα 900μ, σε ένα πανέμορφο περιβάλλον με έλατα, βρίσκεται η ιστορική Μονή της Ιερουσαλήμ ή της Αγιαρσαλής (Γερσαλής). Θεωρείται πως κτίστηκε τον 11^ο αιώνα και είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Σύμφωνα με ιστορικούς¹⁵ πιθανόν το μοναστήρι να ήταν μετόχι των Ιεροσολύμων. Είναι κτισμένο σε σχήμα τετράγωνου, που σχηματίζουν τα κελιά, και στο κέντρο του τετραγώνου βρίσκεται το καθολικό της μονής. Ο σημερινός ναός δεν είναι ο αρχικός, λόγω των καταστροφών που υπέστη. Κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, το μοναστήρι υπαγόταν στη Μονή του Όρους Σινά για την προστασία του από τους Τούρκους.

Η δραστηριότητα της μονής κατά την Τουρκοκρατία ήταν πολύ σημαντική στην ανάπτυξη της παιδείας στην περιοχή. Την περίοδο της ελληνικής Επανάστασης χρησιμοποιήθηκε ως κέντρο ανεφοδιασμού των εξεγερμένων της ανατολικής Ρούμελης. Μάλιστα όπως αναφέρεται, η νικηφόρα έκβαση της μάχης της Αράχωβας το 1826 οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε μήνυμα που έστειλε ο ηγούμενος της μονής Παφνούτιος στον Γ. Καραϊσκάκη¹⁶.

Ο επισκέπτης μπορεί να θαυμάσει τις φορητές εικόνες, που χρονολογούνται στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και είναι Κρητικής τεχνοτροπίας, έργα του Νικολάου Καλλέργη (όπως αποδεικνύεται από υπογραφή στην εικόνα των Ταξιαρχών). Οι σπουδαιότερες εικόνες είναι η εικόνα του Παντοκράτορα με την ήρεμη έκφραση της μορφής του, η εικόνα της Θεοτόκου που κρατά το μικρό Ιησού προσευχόμενο, αυτή του Προδρόμου που απεικονίζεται με φτερά ως προάγγελος του Μεσσία και των Αρχαγγέλων που κρατούν μετάλλιο του Κυρίου.

Ένα από τα αξιοθέατα της μονής είναι ο σπηλαιώδης Ναός της Φανερωμένης, λίγο ψηλότερα στο δάσος, που αποτελούσε σκήτη μοναχού. Σε αυτόν μπορεί κανείς να δει τις τοιχογραφίες, ίδιας εποχής με αυτήν των φορητών εικόνων.

Επίσης, στην Δαύλεια αναστηλώθηκε πρόσφατα το Μετόχι της Μονής Ιερουσαλήμ, χαρακτηριστικό δείγμα αρχιτεκτονικής των μεταβυζαντινών χρόνων¹⁷, που χρησίμευε ως κατοικία των μοναχών σε περιόδους δυσμενών καιρικών συνθηκών, όταν δεν ήταν δυνατή η διαβίωσή τους στο μοναστήρι¹⁸. Το Μετόχι της Μονής Ιερουσαλήμ χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού, ως χαρακτηριστικό δείγμα αρχιτεκτονικής των μεταβυζαντινών χρόνων¹⁹.

Η Ιερά Μονή πανηγυρίζει στις 23 Αυγούστου.

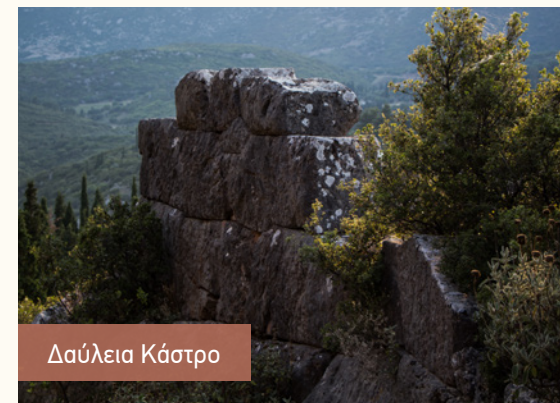
Μονή Ιερουσαλήμ

Μονή Ιερουσαλήμ

Κάστρο Δαύλειας

Χτισμένο στην σκιά του Παρνασσού βρίσκεται το Κάστρο της Δαύλειας, το οποίο είχε οχυρωθεί από την εποχή των Πελασγών και συνέχισε να χρησιμοποιείται και κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους. Το κάστρο χαρακτηρίστηκε προέχον Βυζαντινό μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού²⁰. Για το χτίσιμό του χρησιμοποιήθηκαν πολυγωνικές και ορθογώνιες πέτρες. Η βάση του τείχους φαίνεται να χρονολογείται από την προϊστορική εποχή. Το σχήμα του τείχους είναι κυκλικό με δύο πύργους στην είσοδό του. Από αυτούς ο ένας ανήκει στο αρχικό τείχος, ενώ ο άλλος είναι μεταγενέστερο μεσαιωνικό κτίσμα. Κατάλοιπα του μεσαιωνικού τείχους σώζονται μόνο στην περιοχή της πύλης, κτισμένα επάνω στην αρχαία οχύρωση. Τα ερείπια του τείχους, που διατηρούνται σχεδόν σε όλη την έκτασή του, είναι των ελληνιστικών χρόνων κατά το μεγαλύτερο μέρος τους²¹. Στο εσωτερικό του Κάστρου έκκληση για τους επισκέπτες αποτελεί το εκκλησάκι των Αγίων Θεοδώρων. Πρόκειται για ένα μεσαιωνικό εκκλησάκι που χτίστηκε επάνω στα θεμέλια του ναού της Πολιάδος Αθηνάς και με οικοδομικό υλικό προερχόμενο από αυτό το ναό. Σήμερα από το εκκλησάκι σώζονται μόνο το σύνθρονο και κάποιες κολόνες.

Δαύλεια Κάστρο

Μονή Λυκούρεση

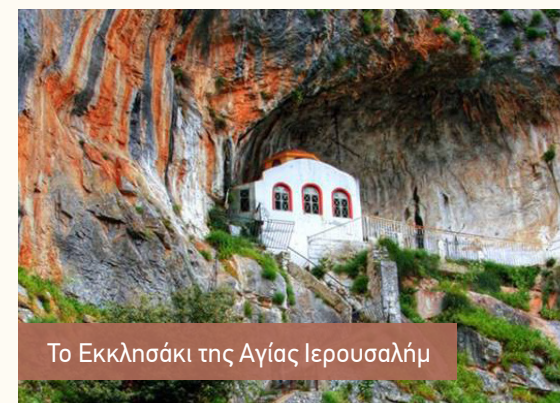
Η Μονή Λυκούρεση ή της Παναγίας του Μύρου βρίσκεται κοντά στη Χαιρώνεια, σε ένα πολύ όμορφο τοπίο. Πρέπει να δημιουργήθηκε τον 15^ο αιώνα. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της μονής αποτελεί ο αρχιτεκτονικός τύπος του συνεπτυγμένου σταυροειδούς με εννέα μικρούς τρούλους²². Στο εσωτερικό της μονής υπάρχουν τοιχογραφίες μεταβυζαντινής εποχής. Θα πρέπει να ήταν μετόχι της Ιεράς Μονής Οσίου Λουκά κατά την Οθωμανική περίοδο και αργότερα μετόχι της Μονής Ιερουσαλήμ²³. Το 1821 έπαιξε σημαντικό ρόλο στην απελευθέρωση της Λιβαδειάς, γιατί ήταν το ορμητήριο του Αθανάσιου Διάκου. Η μονή γιορτάζει στις 8 Σεπτεμβρίου.

Μονή Λυκούρεση

Το Εκκλησάκι της Αγίας Ιερουσαλήμ

Το εκκλησάκι της Αγίας Ιερουσαλήμ βρίσκεται στα νότια της πόλης της Λιβαδειάς. Είναι χτισμένο στη σπηλιά της Ζωοδόχου Πηγής, σε απόκρημνους βράχους. Ο επισκέπτης για να φτάσει στο εκκλησάκι πρέπει να ανέβει περίπου 700 σκαλοπάτια, ωστόσο τόσο το εκκλησάκι όσο και η θέα αλλά και η διαδρομή αξίζουν τον κόπο. Εσωτερικά ο ναός έχει τόξο, λιθόκτιστο και πετρόκτιστο τέμπλο. Λέγεται ότι στην Τουρκοκρατία εδώ είχε το καραούλι του ο Οδυσσέας Ανδρούτσος. Πάνω από το εκκλησάκι υπάρχει και άλλη σπηλιά που ονομάζεται «το κελί του παππού», όπου πιστεύεται ότι κατοικούσε Ιεροσολυμίτης Μοναχός ή Ασκητής.

Το Εκκλησάκι της Αγίας Ιερουσαλήμ

Κάστρο Λιβαδειάς

Φτάνοντας στο αστικό κέντρο της Λιβαδειάς, στην κορυφή του βραχώδους λόφου που χωρίζεται από τον Ελικώνα με τη χαράδρα της πηγής της Έρκυνας, υψώνεται το ιστορικό κάστρο της πόλης. Η περιοχή του λόφου του Κάστρου, ο οποίος ορθώνεται άγριος και απότομος μέσα στο φαράγγι της Έρκυνας και γύρω από τις μαγευτικές πηγές του ποταμού, είχε ενδεχομένως κατοικηθεί κατά την πρωτοελλαδική εποχή, όπως φαίνεται από όστρακα αυτής της περιόδου που βρέθηκαν κατά τις πρόσφατες ανασκαφές στο χώρο. Στους ιστορικούς χρόνους σε αυτόν το χώρο πιστεύεται ότι υπήρχε το περίφημο Μαντείο του Τροφωνίου. Ωστόσο, είναι ελάχιστα τα γνωστά στοιχεία σχετικά με την ιστορία του κάστρου. Τα κατώτερα τμήματα του μεγάλου οχυρώματος της βορειοανατολικής γωνίας του ανήκουν πιθανώς σε μια οχύρωση του λόφου του κάστρου, που θα μπορούσε ενδεχόμενα να χρονολογηθεί στη ύστερη αρχαιότητα. Στη μεσοβυζαντινή περίοδο θα μπορούσαν να χρονολογηθούν τμήματα του εξωτερικού περιβόλου και του πύργου της βορειοανατολικής γωνίας. Το κάστρο χαρακτηρίστηκε προέχον Βυζαντινό μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού²⁴.

Η τοποθεσία του, που είναι φύσει οχυρή, ενισχύθηκε με τριπλά τείχη. Ο μακρύς οχυρωματικός τοίχος ακολουθεί την κατωφέρεια του εδάφους και καταλήγει σε μεγάλο πύργο στα ανατολικά. Είναι κτισμένος από ακατέργαστους λίθους και μόνο στις πύλες έχουν χρησιμοποιηθεί καλά λαξευμένοι λίθοι²⁵. Ένας ναός στο εσωτερικό του περιβόλου φαίνεται ότι καταλαμβάνει τη θέση αρχαίου ναού του Διός²⁶. Ωστόσο, μεγάλο τμήμα των οχυρώσεων, που διατηρούνται ως σήμερα, φαίνεται ότι αποτελεί έργο της Καταλανικής περιόδου²⁷. Το Κάστρο, μαζί με το βυζαντινό εκκλησάκι της Αγίας Σοφίας που βρίσκεται μέσα σε αυτό, είχε για τους Καταλανούς ξεχωριστή σημασία. Φυλασσόταν εδώ η Ιερή Κάρα του Αγίου Γεωργίου, «κεφαλή, προστάτης και μεσίτρια» των βασιλιάδων του Αραγωνικού Οίκου.

Όπως φαίνεται από τις μαρτυρίες και από σχεδιαστικές απεικονίσεις του κάστρου σε έργα Ευρωπαίων περιηγητών, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, τμήματα του κάστρου είχαν ήδη ερειπωθεί, πράγμα που σημαίνει ότι είχε σε μεγάλο βαθμό χάσει την παλαιότερη σημασία του ως οχυρό. Παρά ταύτα, στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης το κάστρο έπαιξε πολύ σημα-

ντικό ρόλο. Το καλοκαίρι του 1821, κατά την προέλαση του Ομέρ Βρυώνη εναντίον της ξεσηκωμένης Λιβαδειάς, πολλοί επαναστάτες κατέφυγαν στο κάστρο και αμύνθηκαν από εκεί. Με την ιστορία εκείνων των χρόνων έχει συνδεθεί και η ηρωική έξοδος από το κάστρο των πολιορκημένων Λιβαδειτών, στις 26 Ιουνίου 1821²⁸.

Η απελευθέρωση της Ελλάδας από τον Τουρκικό ζυγό το 1830 σήμανε την οριστική εγκατάλειψη του κάστρου, καθώς έχασε πια εντελώς τη στρατιωτική του σημασία. Η εγκατάλειψη οδήγησε στην ερείπωση και την καταστροφή μεγάλων τμημάτων των οχυρώσεων.

Στη δεκαετία του 1960 και αργότερα έγιναν σημαντικές εργασίες στερέωσης ετοιμόρροπων τμημάτων των οχυρώσεων, ανοικοδόμησης άλλων τελείως κατεστραμμένων, ανάδειξης του χώρου. Καταβλήθηκε έτσι προσπάθεια το Κάστρο της Λιβαδειάς να γίνει ένας όμορφος επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος.

Κάστρο Λιβαδειάς

Στον Δήμο Θηβαίων

Μονή Σαγματά

Στο 80° χλμ της Εθνικής οδού Αθηνών – Λαμίας, στρίβοντας δεξιά και σε απόσταση 8 χλμ, αντικρίζει ο επισκέπτης την Ιερά Μονή Σαγματά. Η μονή χτίστηκε κατά το 12° αιώνα στο όρος Ύπατον, το οποίο αργότερα ονομάστηκε Σαγματίον. Ο κτήτωρ της μονής είναι ο όσιος Κλήμης, μια σημαντική προσωπικότητα του 12ου αιώνα, που θεωρείται από τους ανανεωτές του μοναστικού βίου. Χρηματοδότης ήταν ο αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός, ο οποίος με χρυσόβουλο του το 1106 παραχώρησε ιδιαίτερα προνόμια στο μοναστήρι²⁹. Η μονή έχει τετράπλευρο σχήμα, οι πτέρυγες των κελιών περιβάλλουν την αυλή και στο κέντρο της βρίσκεται το καθολικό, αφιερωμένο στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Ο ναός παρουσιάζει τον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου σύνθετου τετρακιδίου, με ανεξάρτητο ιερό³⁰. Η τράπεζα της μονής και στη δυτική πλευρά το πρώτο κελί, είναι κτίσματα του 12ου αιώνα. Τα υπόλοιπα κτίρια (κελιά, αρχονταρίκια κ.λ.π.) είναι κτίσματα από την εποχή της Τουρκοκρατίας. Νότια της μονής βρίσκεται το γραφικό παρεκκλήσι του Αγίου Νικολάου, κτίσμα πιθανώς του 16ου αιώνα. Δυτικά βρίσκεται το νεόκτιστο παρεκκλήσι του Οσίου Κλήμεντος με τον τάφο του. Το μοναστήρι λεηλατήθηκε πολλές φορές. Από το 1977 λειτουργεί ως ανδρική μονή. Ένας ιδιαίτερος χώρος εντός του μοναστηριού είναι αφιερωμένος στον Άγιο Λουκά της Συμφερουπόλεως - Κριμαίας (1877-1961) όπου εκτίθενται εικόνες και προσωπικά του αντικείμενα. Η τοποθεσία της μονής, σε υψόμετρο 747 μέτρων, είναι πανέμορφη, με ωραία θέα, από τη μια μεριά στον κάμπο της Βοιωτίας και από την άλλη στις λίμνες Υλίκη και Παραλίμνη. Πανηγυρίζει στις 6 Αυγούστου (της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος), στις 26 Ιανουαρίου και την 1η Μαΐου (Οσίου Κλήμεντος), καθώς και στις 14 Σεπτεμβρίου (Τιμίου Σταυρού).

Μονή Σαγματά

Κάστρο – Πύργος Saint Omer (Σαιντ-Ομέρ)

Συνεχίζοντας τη διαδρομή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της Βοιωτίας, οδηγούμαστε στην ξακουστή Θήβα. Εκεί αξίζει μία στάση για επίσκεψη στο Κάστρο - Πύργο Saint Omer, έργο της δυναστείας των Saint Omer και συγκεκριμένα του Νικόλαου Β΄, του ηγεμόνα της Θήβας την περίοδο 1258 – 1294. Το πολύ μεγάλο κάστρο ήταν το παλάτι των Saint Omer, διέθετε τρεις ορόφους, ενώ το εσωτερικό του κοσμούσαν ιστορικές τοιχογραφίες. Καταστράφηκε από τους μισθοφόρους ιππότες της Compañia Catalana μετά την ήττα των Φράγκων Ιπποτών το 1311 στην Κωπαΐδα³¹. Σήμερα, από ολόκληρο το εκτεταμένο και επιβλητικό κτίσμα σώζονται μόνο τα ερείπια ενός πύργου, που ίσως είναι το ακροπύργιο του κάστρου, ύψους περίπου 12μ. Στο ισόγειο του, δύο ορθογώνια δωμάτια πλάτους 3.55μ. με καμαρωτή στέγη, συγκοινωνούν με τοξωτό άνοιγμα στη μέση της μακράς του πλευράς. Στον ανατολικό τοίχο υπάρχουν δύο πολεμίστρες. Χαρακτηρίστηκε προέχον βυζαντινό μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού³². Ο πύργος δεσπόζει στην αυλή του σημερινού Αρχαιολογικού Μουσείου Θήβας και είναι επισκέψιμος. Υπάρχει έκθεση με εποπτικό υλικό για τη λειτουργία του καθώς και για τους υπόλοιπους πύργους της περιόδου αυτής ολόκληρης της Βοιωτίας³³.

Ο Πύργος Σαιντ Ομέρ

Ο Πύργος Σαιντ Ομέρ

Ναός Αγίου Γρηγορίου Θεολόγου

Ο Ναός Γρηγορίου του Θεολόγου είναι σήμερα ερειπωμένος, αναφέρεται ωστόσο ως πολύ σημαντικός για την εποχή, χαρακτηριζόμενος από το Υπουργείο Πολιτισμού ως προέχον βυζαντινό μνημείο³⁴. Ο ναός κτίστηκε - σύμφωνα με τη σωζόμενη κτητορική επιγραφή - το έτος 872/873 με δαπάνη του βασιλικού καντιδάτου Βασίλειου³⁵. Ο ναός ήταν μεγάλων διαστάσεων χωρίς να έχει προσδιοριστεί μέχρι σήμερα ο όγκος του³⁶. Μεγάλης σημασίας είναι τα γλυπτά αρχιτεκτονικά του μέλη. Στη θέση του σήμερα βρίσκεται ένα παρεκκλήσι - μονόχωρο ναύδριο του 19^{ου} αιώνα όπου σώζεται και η κτητορική επιγραφή. Βρίσκεται στο νοτιοανατολικό τμήμα της Καδμείας, στις οδούς Δίρκης και Πελοπίδου.

Ναός Ευαγγελιστή Λουκά

Ο Ευαγγελιστής Λουκάς συνδέεται άμεσα με την πόλη των Θηβών και τη Βοιωτία γενικότερα. Μετά το θάνατο του Αποστόλου Παύλου, ο Ευαγγελιστής Λουκάς κατά την παράδοση και σύμφωνα με πολλές μαρτυρίες, έζησε, δίδαξε, έγραψε και πέθανε στην Θήβα. Ο Ναός του Ευαγγελιστή Λουκά είναι ιδιαίτερα αξιόλογο κτίσμα, του οποίου η παλαιότερη γραπτή μνεία ανάγεται στον 11^ο αιώνα. Βρίσκεται κοντά στο λόφο Ιγγλέση, στον λόφο με το παλαιό νεκροταφείο της πόλης και έχει κηρυχθεί ως μνημείο που χρήζει ειδικής κρατικής προστασίας μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο του³⁷. Ο ναός παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της διαχρονικότητας των ευρημάτων, που εντοπίζονται από τους κλασικούς έως τους νεώτερους χρόνους. Ο σημερινός ναός είναι αυτός που ανοικοδομήθηκε το 1863. Αρχιτεκτονικά, είναι σύνθετος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο. Διακρίνεται η παλαιότερη τοικοποιία του, κατασκευασμένη από μεγάλους αρχαίους λίθους και αρχιτεκτονικά μέλη και η νεότερη από αργολιθοδομή³⁸.

Στο δεξιό μέρος του ιερού δεσπόζει η λάρνακα, που χρησιμοποιήθηκε για την ταφή του Ευαγγελιστή Λουκά. Η λάρνακα χρονολογείται στον 2^ο αι. μ.Χ.. Το ιερό λείψανο του Ευαγγελιστή Λουκά μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 357 και μετά την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους, το 1204, μεταφέρθηκε στην Πάδοβα της Ιταλίας. Στις 17 Σεπτεμβρίου του 2000, μετά από πολυετείς προσπάθειες της τοπικής Εκκλησίας της Βοιωτίας και του Δήμου Θηβαίων, επεστράφη μικρό κομμάτι των λειψάνων του³⁹. Τα λείψανα τοποθετήθηκαν στην από αιώνες κενή λάρνακα μέσα σε μία ασημένια θήκη.

Στον αύλειο χώρο του ναού βρίσκονται αξιόλογα ταφικά μνημεία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, που φιλοτεχνήθηκαν από σπουδαίους γλύπτες της εποχής (των Μαρμαρινού, Σκαλκώτου, Απέργη κ.λ.π.) και παραμένουν ως έργα τέχνης στο χώρο⁴⁰.

Ο ναός γιορτάζει στις 17 Σεπτεμβρίου (την επανακομιδή των αγίων λειψάνων του Ευαγγελιστή Λουκά) και στις 18 Οκτωβρίου (την κοίμησή του).

Ο Ναός Ευαγγελιστή Λουκά
στο παλαιό νεκροταφείο της Θήβας

Μονή Αγίας Τριάδος

Στον Κιθαιρώνα, στις βόρειες παρυφές του όρους και σε υψόμετρο 580 μέτρων είναι κτισμένη η Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος. Απέχει 4 χλμ από τις Πλαταιές και είναι χτισμένη ανάμεσα σε πανύψηλα πεύκα, έλατα, καρυδιές και βελανιδιές. Χτίστηκε τον 15^ο αι. μ.Χ. (το 1632, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή) και ανήκει στην Ιερά Μητρόπολη Θηβών και Λεβαδείας. Σήμερα από το παλαιό κτίσμα σώζονται διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, διότι οι καταστροφικοί σεισμοί του 1981 αλλοίωσαν σημαντικά την αρχική του μορφή. Το καθολικό του είναι σταυρεπίστεγος ναός, όπου προσαρτήθηκαν αργότερα πλάγιες κόγχες⁴¹. Η μονή είναι γυναικεία και γίνονται προσπάθειες να αναστηλωθεί. Ο ναός είναι συνδεδεμένος με τοπικά έθιμα και παραδόσεις (Βλάχικος Γάμος)⁴². Γιορτάζει του Αγίου Πνεύματος και στις 14 Σεπτεμβρίου.

Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου - Μαζαράκι

Συνεχίζοντας, προς το χωριό Βάγια και μετά από 16 μόλις χλμ από τη θήβα, ο επισκέπτης μπορεί να θαυμάσει τη μεταβυζαντινή Μονή του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, που είναι γνωστή και ως Μαζαράκι (από το τοπωνύμιο). Η μονή και ο ναός της, που είναι αφιερωμένος στον Απόστολο και Ευαγγελιστή Ιωάννη τον Θεολόγο, ιδρύθηκαν τον 16^ο αιώνα. Η μονή, ο «Άγιος Γιάννης», όπως τον λένε οι ντόπιοι, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821 αποτέλεσε επίκεντρο της δράσης των επαναστατών της περιοχής.

Από το 1969 λειτουργεί ως γυναικείο μοναστήρι. Στο μοναστήρι από το 1986 ως το 1996, έτος κοίμησής του, φιλοξενήθηκε ο μακαριστός Μητροπολίτης Θηβών και Λεβαδείας Νικόδημος Γραικός, γνωστός στην ορθόδοξη Εκκλησία ως ο πνευματικός των «κωφαλάων»⁴³. Σήμερα η μονή είναι ανακαινισμένη. Ο ναός ακολουθεί τον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο και είναι κτισμένος από ντόπια πέτρα, που προέρχεται από το γειτονικό βουνό⁴⁴.

Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου - Μαζαράκι

Ο προστάτης της μονής, Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, γιορτάζεται δύο φορές το χρόνο: στις 8 Μαΐου και στις 26 Σεπτεμβρίου.

Μονή Παναγίας της Μακαριώτισσας

Η διαδρομή στα βυζαντινά μνημεία και αξιόλογα σημεία της Βοιωτίας οδηγεί τον επισκέπτη στις νότιες πλαγιές του έτερου μεγάλου όρους της, του Ελικώνα, όπου πάνω από το χωριό Δόμβραινα (6 χλμ), βρίσκεται η ανδρική Μονή της Παναγίας της Μακαριώτισσας. Η ίδρυσή της ανάγεται στον 12ο αιώνα. Το καθολικό της μονής έχει μορφή τετρακίονιου σταυροειδούς με τρούλο ναού⁴⁵.

Από την αρχική μονή σώθηκαν η ανατολική όψη του ναού, κτισμένη με το πλινθοπερίκλειστο σύστημα, τα ανατολικά κελιά και τα κελιά του ισογείου, η ισόγεια δυτική πτέρυγα και τα ερείπια της Τράπεζας. Η μονή υπέστη καταστροφές και για αυτόν τον λόγο έγιναν προσπάθειες αναστήλωσής της σε διάφορες εποχές. Η μεγαλύτερη καταστροφή της προήλθε από πυρπόληση κατά τη Γερμανική κατοχή, η οποία επέφερε και την τέλεια ερήμωσή της. Ωστόσο, από την καταστροφή σώθηκαν εικόνες του 17ου αιώνα, όπως της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, του Χριστού, του Δωδεκάορτου και άλλες⁴⁶. Σημαντικές ανακαινίσεις έγιναν το 1609 και το 1802, οπότε το καθολικό κοσμήθηκε με τοιχογραφίες και κατασκευάστηκε περίτεχνο ξυλόγλυπτο τέμπλο με αξιόλογες εικόνες. Σήμερα το Μοναστήρι της Μακαριώτισσας λειτουργεί με μοναχούς. Γιορτάζει στις 23 Αυγούστου.

Μονή Μακαριώτισσας

Στον Δήμο Τανάγρας

Πύργος Τανάγρας

Κινούμενοι προς την εύφορη και πλούσια κοιλάδα της Βοιωτίας αξίζει μία στάση στην Τανάγρα. Ο επισκέπτης μπορεί να σχηματίσει μία εικόνα από την ιστορικότητα αυτού του τόπου, αρχικά από τον Πύργο της Τανάγρας που βρίσκεται περίπου σε απόσταση 1 χλμ. ΒΔ του σημερινού οικισμού της Τανάγρας, πάνω σε ένα χαμηλό λόφο. Χαρακτηρίστηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο και ανήκει στους μεσαιωνικούς χρόνους⁴⁷. Αν και δεν υπάρχουν συγκεκριμένες πληροφορίες για τον Πύργο, οι αναλυτές⁴⁸ εκτιμούν ότι σκοπός του ήταν η εποπτεία της πεδιάδας και των κτημάτων του τοπικού φεουδάρχη. Επίσης, πιθανότατα να χρησίμευε σαν φρουρά για τη μετάδοση οπτικών μηνυμάτων και να αποτελούσε μέρος ενός δικτύου αμυντικών πύργων στην περιοχή. Η κάτοψη του Πύργου είναι τετραγωνική ενώ η βάση του, μέχρι κάποιο ύψος, είναι συμπαγής. Χτίστηκε κυρίως από το αρχαίο υλικό (spolia), προερχόμενο πιθανόν από τη γειτονική αρχαία Τανάγρα. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος είναι 7,5 μέτρα. Ο αρχικός αριθμός των ορόφων του είναι άγνωστος. Στο εσωτερικό του Πύργου διακρίνονται δύο αντικριστά οξύκορφα ανοίγματα – πολεμίστρες και ένα γωνιακό άνοιγμα στην αψιδωτή οροφή που πιθανόν εξυπηρετούσε την είσοδο – έξοδο του ισογείου.

Πύργος Τανάγρας

Ναός Αγίου Πολυκάρπου

Ο Ιερός Ναός του Αγίου Πολυκάρπου είναι χτισμένος μέσα στον κάμπο, στην περιοχή της αρχαίας Τανάγρας, 5 χλμ νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού της Τανάγρας. Παρά το μικρό του μέγεθος αποτελεί αξιόλογο βυζαντινό μνημείο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η αρχιτεκτονική του ναού. Σύμφωνα με τους ερευνητές⁴⁹, ο ναός στην αρχική του μορφή ανήκε στον τύπο των καμαροσκεπών μονόχωρων δρομικών ναών, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος κατά τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους. Χαρακτηρίζεται από την ανεπιτήδευτη διάρθρωση του όγκου του και από την απλή σύνθεση των όψεών του. Η κατασκευή των τοίχων του ναού έγινε από λίθους, μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται πλίν-

Ναός Αγίου Πολυκάρπου

θοι. Θα πρέπει να ήταν ιδιωτικό παρεκκλήσιο ή καθολικό μονυδρίου. Το μνημείο εντοπίστηκε το 1994 από την 1^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και έγιναν εργασίες για τη συντήρησή του. Αρχικά η κάλυψη του ναού γινόταν με ημικυλινδρικό θόλο. Χαρακτηρίστηκε ως αρχαίο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού⁵⁰. Σύμφωνα με την σχετική Υπουργική Απόφαση (ΥΑ), «ο μονόχωρος καμαροσκεπής ναός έχει τρίπλευρη ασίδα Ιερού Βήματος δομημένη με πλινθοπερίκλειστο σύστημα και αξιόλογο γλυπτό τέμπλο». Το μνημείο ανάγεται στο 12^ο αιώνα». Ο ναός γιορτάζει στις 23 Φεβρουαρίου.

Εξωκλήσι Αγίου Θωμά

Απέναντι από την Αρχαία Τανάγρα βρίσκεται το εξωκλήσι του Αγίου Θωμά. Χρονολογείται στα μέσα του 12^{ου} αιώνα. Το αρχικό κτίσμα έχει υποστεί διάφορες παρεμβάσεις. Κατά την διάρκεια της Φραγκοκρατίας λειτουργούσε πιθανότατα ως χωροδεσποτικός Πύργος για την επιτήρηση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων στην πεδιάδα του Ασωπού. Ο ναός ανήκει αρχιτεκτονικά στον τύπο του εγγεγραμμένου απλού δικιόνιου ναού με τρούλο. Εξωτερικά φαίνεται σαν ένας πέτρινος όγκος με επίπεδη στέγη και στο κέντρο της εξέχει ένας μικρός τρούλος. Στην τοικοποιία του ναού χρησιμοποιήθηκαν αρκετά αρχιτεκτονικά μέλη από αρχαία κτίρια της γειτονικής Τανάγρας, ενώ έχουν διατηρηθεί και πολλά βυζαντινά γλυπτά⁵¹. Πανηγυρίζει την Κυριακή μετά το Πάσχα.

Μονή Τσάτσαρη

Λίγο έξω από την Ασωπία, σε ένα όμορφο τοπίο με χαμηλούς λόφους, βρίσκεται η Μονή Τσάτσαρη, σημαντικής αρχαιολογικής και αρχιτεκτονικής αξίας. Αναφέρεται ότι έως το 1880 ήταν μετόχι της Μονής Σινά. Αποτελεί ένα ενδιαφέρον κτίριο τοπικής σημασίας. Πρόκειται για ένα μικρών διαστάσεων τρουλαίο ναό με νάρθηκα, αφιερωμένο στον Προφήτη Ηλία. Η αρχική του φάση - ιερό και κυρίως ναός - χρονολογείται στον 12^ο αιώνα, ενώ ο νάρθηκας πιθανόν στον 13^ο αιώνα. Ο ναός ανήκει στον τύπο των σταυροειδών εγγεγραμμένων τετράστυλων. Ο τρούλος φέρει οριζόντιο γείσο και πώρινους κιονίσκους στις γωνίες, θυμίζοντας γειτονικούς ναούς του 12^{ου} αιώνα. Δεν βρίσκεται στο κέντρο της κάτοψης, αλλά κατά 1 μ. σχεδόν πλησιέστερα προς τον νότιο τοίχο⁵².

Η ονομασία Τσάτσαρη προέρχεται από το σλαβικό όνομα «ΤΣΑ-ΤΣΑΡ», που σημαίνει «του Βασιλέως των Βασιλέων»⁵³. Οι κάτοικοι της Ασωπίας γιορτάζουν τον ναό την Κυριακή του Θωμά καθώς επίσης και την Πρωτομαγιά.

Ναός Αγίου Πολυκάρπου

Στον Δήμο Αλιάρτου – Θεσπιέων

Μονή Ευαγγελίστριας

Στην καρδιά της Βοιωτίας, μόλις 12 χλμ από την Αλιάρτο, κοντά στο χωριό Ζαγαρά, βρίσκεται η Μονή της Ευαγγελίστριας. Χρονολογείται πιθανόν από τον 12^ο ή 13^ο αιώνα ενώ το καθολικό της φέρει την επιγραφή «ανεκαινίσθη 1665». Χαρακτηρίστηκε ιστορικό διατηρητέο μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού. Το καθολικό της μονής έχει μορφή συνεπτυγμένου σταυροειδούς ναού, με τρούλο στηριζόμενο σε 4 πεσσούς⁵⁴. Σύμφωνα με ειδικούς, πρόκειται για σπάνια περίπτωση διώροφου μεταβυζαντινού καθολικού⁵⁵. Κάτω από τον κυρίως ναό υπάρχει τρίκλιτη θολωτή κρύπτη, μια κατασκευή σαφώς επηρεασμένη από αυτήν της γειτονικής Μονής του Οσίου Λουκά (11^{ος} αι.). Θολωτές δίοδοι εξυπηρετούσαν την απόκρυψη τιμαλφών και τη διαφυγή ανθρώπων⁵⁶. Η μορφολογία των κογχών της κρύπτης και η κατασκευή από λαξευτό πωρόλιθο και λίγα τούβλα δείχνουν επιμελημένη μεν εργασία, αλλά οπωσδήποτε της Τουρκοκρατίας⁵⁷. Στα χρόνια αυτά η είσοδος σε αυτήν γινόταν μέσα από το Ιερό Βήμα και κάτω από την Αγία Τράπεζα. Σε αυτήν την κρύπτη – κατακόμβη, η οποία είναι αφιερωμένη στην Αγία Τριάδα, οι μοναχές έκρυβαν τους θησαυρούς του μοναστηριού από τις επιδρομές των αλλόθρησκων. Παράλληλα, την εποχή της Τουρκοκρατίας λειτουργούσε σαν κρυφό σχολειό. Η δράση των μοναχών και η βοήθεια που προσέφεραν στα ελληνικά πολεμικά σώματα και τις συμμαχικές δυνάμεις προκύπτει από την ευχαριστήρια επιστολή που υπάρχει στο μοναστήρι και την οποία απέστειλε ο στρατάρχης Alexander, διοικητής των συμμαχικών στρατευμάτων. Στα νεότερα χρόνια επαναλειτούργησε με μοναχές από την Αράχωβα και τη Λιβαδειά.

Σήμερα η Μονή της Ευαγγελίστριας είναι γυναικείο μοναστήρι. Στον περίβολό της βρίσκεται και το παρεκκλήσι του Αγίου Γεωργίου, κτίσμα του 1800. Διαθέτει μικρή βιβλιοθήκη, εργαστήριο υφαντών και εκθεσιακό χώρο. Είναι χτισμένη σε ειδυλλιακό τοπίο, όπου ο επισκέπτης μπορεί να θαυμάσει τη φύση και την αρχιτεκτονική των κτισμάτων και να βιώσει

στιγμές περιсуλλογής. Πανηγυρίζει, εκτός από την 25 Μαρτίου, γιορτή του Ευαγγελισμού και σε όλες τις γιορτές της Θεοτόκου.

Μονή Ευαγγελίστριας

Ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος ή Ναός «Του Χριστού»

Να ανάψει το κερί του και να κάνει την προσευχή του στο μικρό Ναό της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος ή Ναό «Του Χριστού» έχει την ευκαιρία ο επισκέπτης αν κατευθυνθεί λίγα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του χωριού Παναγία, κοντά στην Άσκη. Εκεί θα θαυμάσει και τους απέραντους αμπελώνες της περιοχής. Ο ναός εκτιμάται ότι χτίστηκε τον 9^ο ή αρχές του 10^{ου} αιώνα⁵⁸. Πιθανόν να αποτελούσε τον κοιμητηριακό ναό άλλοτε υπάρχουσας μονής. Τα αρχιτεκτονικά του στοιχεία τον συνδέουν με τον ναό της Παναγίας Σκριπούς. Αναστηλώθηκε το 1969.

Μονή Αγίου Νικολάου του Νέου

Το Μοναστήρι του Αγίου Νικολάου του Νέου είναι σκαρφαλωμένο στο βουνό, κτισμένο σ' έναν ουράνιο εξώστη, τέσσερα χλμ περίπου ψηλότερα από το χωριό Υψηλάντης. Δεσπόζει στο άλλοτε στενό της Πέτρας, το οποίο σχηματιζόταν ανάμεσα στο Τιλφούσιο όρος και τη λίμνη της Κωπαΐδας. Η θέα από το μοναστήρι είναι μοναδική με τον ωραίο κάμπο να ξετυλίγεται μπροστά. Στην αυλή του μοναστηριού ένας γιγαντόσωμος βράχος με άφθονα νερά που αναβλύζουν και πανύψηλα πλατάνια δημιουργούν μια παραδεισένια ατμόσφαιρα.

Σύμφωνα με τους αρχαιολόγους το μοναστήρι κτίσθηκε από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Βασίλειο Β' τον Βουλγαροκτόνο και τον στρατηγό Νικηφόρο Ουρανό. Το καθολικό του ανήκει στον τύπο του τετρακιονίου εγγεγραμμένου σταυροειδούς με τρούλο ναού του σύνθετου τύπου. Από το 1967 το καθολικό ανακαινίστηκε. Στο μικρό αλλά ιστορικό καθολικό γλυκές μορφές των Αγίων υποδέχονται τον επισκέπτη να του χαρίσουν λίγη γαλήνη.

Η ιστορία της μονής είναι πολύ σημαντική, εδώ είχε στήσει το στρατηγείο του ο Υψηλάντης κι εδώ υπογράφηκε η απελευθέρωση της Ρούμελης στις 14 Σεπτεμβρίου 1829⁵⁹.

Ναός του Χριστού

Στον Δήμο Διστόμου – Αράχωβας – Αντίκυρας

Ναός Αγίου Γεωργίου

Συνεχίζοντας την περιπλάνηση στον Παρνασσό, η Αράχωβα καλεί τον επισκέπτη όχι μόνο με τον τουριστικό και κοσμοπολίτικο χαρακτήρα της αλλά και για τα μνημεία της. Ένα από αυτά, στην κορυφή του χωριού, είναι ο ιστορικός Ναός του Αϊ Γιώργη, του πολιούχου της Αράχωβας. Πρόκειται για μία τρίκλιτη βασιλική με τρούλο. Γραπτές μαρτυρίες βεβαιώνουν πως εκεί υπήρχε ήδη ναός το 1676. Ο σημερινός ναός χτίστηκε το 1833, όπως δείχνει ανάγλυφη πλάκα που βρίσκεται ενσωματωμένη στο δάπεδο του διακονικού⁶⁰. Πρόκειται για ένα λαμπρό ναό, κατάγραφο από σύγχρονες τοιχογραφίες, με μεγάλες καμπάνες και εντυπωσιακά καμπαναριά, που πλαισιώνουν την είσοδο της εκκλησίας. Γύρω από το ναό κτίστηκε το 1826 οχυρωματικός περίβολος με τυφεκιοθυρίδες, χώρος που αποτέλεσε το στρατηγείο του Καραϊσκάκη. Σε αυτήν την πανέμορφη εκκλησία και στο γύρω χώρο γιορτάζεται το Πανηγυράκι, τριήμερη γιορτή προς τιμήν του Αγίου Γεωργίου.

Άγιος Γεώργιος (Αράχωβα)

Ναός Αγίου Ιωάννου

Μέσα στην πόλη της Αράχωβας βρίσκεται και ο Ιερός Ναός του Αγίου Ιωάννη. Για να βρει όμως κανείς τον ιστορικό ναό με τις υπέροχες τοιχογραφίες πρέπει να κατευθυνθεί προς το νότιο τμήμα της Αράχωβας, κάτω από το βράχο της Ώρας.

Πρόκειται για την Παλαιά Μητρόπολη. Είναι μονόχωρη ξυλόστεγη βασιλική⁶¹ που έχει επισκευασθεί. Κατά την παράδοση, χτίστηκε τον 11^ο αιώνα. Οι υπάρχουσες ενδείξεις οδηγούν σε απώτερη βυζαντινή καταγωγή της, όπως και η ύπαρξη φρέατος με αγίασμα μέσα στο ναό είναι ισχυρή ένδειξη ότι η εκκλησία υπήρχε ήδη από τους παλιούς χριστιανικούς χρόνους. Επίσης κατά την παράδοση, ο πρώτος οικισμός της Αράχωβας πρέπει να ξεκίνησε από εδώ, ενώ αναφέρεται σαν κέντρο συνεδρίασης των Φιλικών και κρυφό σχολείο την εποχή της Τουρκοκρατίας.

Το 1998 ήλθαν στο φως από ειδικούς συντηρητές 10 σπάνιες τοιχογραφίες του 18^{ου} αιώνα πάνω σε κονίαμα.

Άγιος Ιωάννης (Αράχωβα)

Μονή Οσίου Λουκά

Ένα από τα θρησκευτικά μνημεία για τα οποία είναι περήφανη η Βοιωτία αλλά και ολόκληρη η Στερεά Ελλάδα, είναι η Μονή Οσίου Λουκά στο Στείρι του Δήμου Διστόμου – Αράχωβας – Αντίκυρας. Πρόκειται για ένα πραγματικό αριστούργημα της βυζαντινής τέχνης, το οποίο έχει χαρακτηριστεί ως Μνημείο της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO. Βρίσκεται σε ένα πανέμορφο περιβάλλον, χαρακτηρισμένο από το Υπουργείο Πολιτισμού ως τοπίο εξαίρετου φυσικού κάλλους⁶² και βέβαια ως προέχον βυζαντινό μνημείο⁶³.

Ο Όσιος Λουκάς, το καλύτερα διατηρημένο μοναστηριακό συγκρότημα της μεσοβυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα, βρίσκεται στη δυτική πλαγιά του όρους Ελικώνα, κάτω από την ακρόπολη του Αρχαίου Στερίου. Το μοναστήρι με τις δύο μεγάλες εκκλησίες (το ναό της Παναγίας και το καθολικό), την κρύπτη, το καμπαναριό, τα κελιά και τα άλλα κτίσματα, αφιερωμένο στον θαυματουργό Όσιο Λουκά, απέκτησε σύντομα μοναδική ακτινοβολία και τούτο γιατί η μορφή της τέχνης του θεωρείται πρότυπο για τα βυζαντινά μνημεία του 11^{ου} αιώνα σε όλη την Ελλάδα.

Πρώτα κτίστηκε ο ναός της Παναγίας στο δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα. Αποτελείται από ευρύχωρο διώροφο χώρο και μια μεγάλη κρύπτη όπου βρίσκεται ο τάφος του Οσίου. Το καθολικό κατασκευάστηκε στη συνέχεια, στο πρώτο μισό του 11^{ου} αιώνα, για να στεγάσει το λείψανο του Οσίου. Στο καθολικό, τα ψηφιδωτά και οι τοιχογραφίες, όπως του Παντοκράτορα, της Θεοτόκου Βρεφοκρατούσας, του Ιησού του Ναυή, του κύκλου των Παθών, είναι εξαιρετικά. Η ψηφιδωτή διακόσμηση διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση στο μεγαλύτερο μέρος της, εκτός από τον τρούλο που είχε καταστραφεί πριν από το 1593 και η αρχική εικονογράφηση αντικαταστάθηκε από τοιχογραφίες, πιθανόν στα τέλη του 17^{ου} αιώνα⁶⁴.

Το σύστημα της εικονογράφησης του Οσίου Λουκά ανήκει στα καθιερωμένα μετά την Εικονομαχία προγράμματα εικονογράφησης των εκκλησιών της Κωνσταντινούπολης. Τίποτα δεν είναι τυχαίο στη διακόσμηση και όλα καταδεικνύουν ότι απαιτήθηκε η εργασία ενός επιτελείου καλλιτεχνών με βαθιά γνώση και θεολογική σκέψη. Τα ψηφιδωτά του Νάρθηκα θεωρού-

Όσιος Λουκάς

νται ως τα αρτιότερα και τα καλύτερα διατηρημένα. Στα πλάγια διαμερίσματα του ναού, στο βορειοανατολικό, το βορειοδυτικό και το νοτιοδυτικό, η διακόσμηση έχει γίνει με τοιχογραφίες. Με τοιχογραφίες έχουν διακοσμηθεί επίσης και τα υπερώα. Από τις τοιχογραφίες, μόνο αυτές στα δυτικά παρεκκλήσια διατηρούνται σε καλή κατάσταση, ενώ στα υπερώα είναι πολύ φθαρμένες.

Στο τέμπλο του καθολικού είναι τοποθετημένες τεράστιες εικόνες της Θεοτόκου και του Χριστού. Αριστερά του τέμπλου βρίσκεται η εικόνα του Οσίου Λουκά και δεξιά του Προδρόμου. Πρόκειται για αντίγραφα των πρωτότυπων, τα οποία εκλάπησαν.

Η κρύπτη έχει το σχήμα σταυροειδούς τετρακονίου ναού, του οποίου η οροφή σχηματίζεται από έντεκα χαμηλά σταυροθόλια. Η μοναδική είσοδος του ναού βρίσκεται στη νότια πλευρά του καθολικού, μετά τη δεύτερη τοξωτή αντηρίδα.

Μετά από αναστηλωτικές εργασίες του 1970, διαπιστώθηκε πως ο ναός

της Παναγίας προηγείται χρονολογικά του καθολικού, στο β' μισό του 10^{ου} αιώνα. Χτίστηκε με τα πρότυπα της Κωνσταντινουπόλεως και κατέχει μια εξέχουσα θέση στην ιστορία της βυζαντινής αρχιτεκτονικής⁶⁵.

Η τράπεζα της μονής, αναστηλωμένη σήμερα, λειτουργεί από το 1993 ως συλλογή γλυπτών όπου εκτίθενται τα εξαιρετικής τέχνης αρχιτεκτονικά μέλη από το μοναστήρι και την ευρύτερη περιοχή.

Το Φωτάναμα με την χαμηλή εστία, το οποίο συγκέντρωνε τους μοναχούς τις κρύες βραδιές του χειμώνα για να συζητήσουν, είναι από τα ωραιότερα μνημεία του χώρου.

Το Βορδοναρείο, ο σταύλος της μονής, χρησιμοποιείται σήμερα για την έκθεση τοιχογραφιών.

Υπήρχαν και πολλά άλλα κτίσματα όπως το νοσοκομείο, το αρχονταρείο, η βιβλιοθήκη, τα σπίτια των υποστατικών κλπ που φανερώνουν ένα ολοκληρωμένο συγκρότημα, μια οχυρωμένη μικρή πολιτεία που λειτουργού-

Όσιος Λουκάς

σε κατά την περίοδο της βυζαντινής Αυτοκρατορίας, προστατευμένη με αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα⁶⁶.

Η απαρχή της μοναστικής δραστηριότητας στην περιοχή ξεκινάει από τον ίδιο τον Όσιο Λουκά, όταν ασκήτευσε εκεί στα τελευταία χρόνια της ζωής του, από το 946 έως το 953. Ιστορικά στοιχεία για το μοναστήρι μας παρέχουν δύο αξιόπιστα κείμενα: ο Βίος του Οσίου και οι Ακολουθίες της Κοιμήσεως και της Ανακομιδής του λειψάνου του.

Μετά από συνολικά 35 έτη μοναστικού βίου, ζει ως μοναχός στην Αθήνα στη Μονή της Μεγάλης Παναγίας και κατόπιν σε διάφορα μοναστήρια ή ησυχαστήρια της Φωκίδας και της απέναντι Κορινθιακής ακτής. Το 946/7 ο Όσιος Λουκάς εγκαταστάθηκε στην τοποθεσία όπου βρίσκεται σήμερα το μοναστήρι στο Στείρι, όπου και πεθαίνει σε ηλικία 56 ετών. Ο Όσιος ήταν γνωστός και αγαπητός όσο ζούσε. Θεράπευε ασθενείς, συμβούλευε τους ανθρώπους σε διαφόρων ειδών προβλήματα και ήταν προικισμένος με την ικανότητα να προφητεύει το μέλλον. Ετάφη στο δάπεδο του κελιού του.

Το μοναστήρι ήταν τόσο ισχυρό ώστε ήδη το 1014 είχε δύο μετόχια στην Εύβοια, στο Αλιβέρι και στα Πολιτικά. Μετόχι της μονής υπάρχει και στην κοντινή περιοχή της Αντίκυρας, όπου κτίστηκε ένας οκταγωνικός ναός, αλλά και στα Καμπιά της Βοιωτίας που κατά το δεύτερο τέταρτο του 12^{ου} αιώνα κτίστηκε ένα μικρό καθολικό.

Κατά την Φραγκοκρατία μετά το 1204, στο μοναστήρι εγκαθίστανται

Λατίνοι κληρικοί. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας το μοναστήρι επανήλθε στους Έλληνες μοναχούς. Στην Επανάσταση του 1821, η μονή ήταν το επαναστατικό ορμητήριο της Ρούμελης. Το 1943 υπέφερε από τους κατακτητές Γερμανούς. Ήδη όμως η Αρχαιολογική Υπηρεσία και η Αρχαιολογική Εταιρεία ανέλαβαν από το 1938 πολυετείς εργασίες συντήρησης⁶⁷.

Η Μονή Οσίου Λουκά γιορτάζει στις 7 Φεβρουαρίου (Κοίμηση του Οσίου), στις 3 Μαΐου (Ανακομιδή Ιερού Λειψάνου), την Κυριακή των Προπατόρων (Επανακομιδή του Ιερού Λειψάνου) ενώ στις 15 Αυγούστου είναι η πανήγυρης του Ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Όσιος Λουκάς

Πρωτοβυζαντινή Πόλη στην Αντίκυρα

Ένας ολόκληρος θησαυρός μιας ακμάζουσας πόλης κρυβόταν επί χρόνια στον οικισμό της Αντίκυρας. Οι ανασκαφές έφεραν στο φως ναό του 6^{ου} αι. μ.Χ. στον αρχιτεκτονικό τύπο της βασιλικής με αξιόλογο ψηφιδωτό δάπεδο, ένα μεγάλο δημόσιο οικοδόμημα «Επισκοπείο», λουτρά, καταστήματα, κατοικίες και επαύλεις.

Ο παλαιοχριστιανικός ναός της Αντίκυρας, ο οποίος έχει αναδειχθεί σε μεγάλο βαθμό από τις αρχαιολογικές έρευνες, χτίστηκε στον αρχιτεκτονικό τύπο της βασιλικής, ο οποίος είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στην πρώιμη βυζαντινή εποχή. Το μεγάλο οικοδόμημα του ναού έχει πέντε κλίτη που χωρίζονται με κίονες. Το ψηφιδωτό του δάπεδο είναι διακοσμημένο με κληματίδες, κισσούς, αγγεία και πουλιά, γεγονός που φανερώνει ότι ο ναός χρονολογείται στις αρχές του 6ου αιώνα. Η βασιλική χτίστηκε στην καρδιά της ρωμαϊκής Αντίκυρας, στην αγορά, σε νευραλγικό δηλαδή σημείο για την κοινωνική και την εμπορική ζωή της πόλης.

Σε κοντινή απόσταση εντοπίστηκε ένα επιβλητικό οικοδόμημα το οποίο στέγαζε πιθανότατα την επισκοπική κατοικία. Πρόκειται για ένα μεγάλο κτίριο μνημειακού χαρακτήρα, που σε μικρή απόσταση από τον παλαιοχριστιανικό ναό είναι θεμελιωμένο πάνω σε βαλανείο (λουτρικές εγκαταστάσεις) ελληνιστικών χρόνων που εκμεταλλεύεται τα νερά κοντινού ρέματος. Εικάζεται ότι είναι η κατοικία του επισκόπου ή κάποιο οικοδόμημα που εξυπηρετεί τη λειτουργία της βασιλικής ως ενοριακού ναού της Αντίκυρας. Το κτίριο διαθέτει είσοδο με μνημειακή μορφή και κεντρική αυλή γύρω από την οποία αναπτύσσονται τα δωμάτια. Η τοικοποιία του είναι ιδιαίτερα επιμελημένη.

Τον πολιτισμό και την αστική ζωή της Αντίκυρας επιβεβαιώνει και η ένταξη του λουτρού στη ζωή της πρωτοβυζαντινής πόλης. Η ύπαρξη δημόσιου λουτρού στην Αντίκυρα, δείγμα οργάνωσης των ρωμαϊκών κέντρων, εξυπηρετούσε όχι μόνο την περιποίηση του σώματος αλλά έδινε και τη δυνατότητα σύναψης κοινωνικών επαφών⁶⁸.

Λουτρά (Αντίκυρα)

Ψηφιδωτά Βασιλικής (Αντίκυρα)

Επισκοπείο (Αντίκυρα)

Στον Δήμο Ορχομενού

Παναγία της Σκριπούς

Αφήνοντας πίσω την Αντίκυρα, παίρνουμε και πάλι το δρόμο προς την κεντρική Βοιωτία. Κοντά στον Ορχομενό, αξίζει μία στάση στο μοναστήρι της Παναγίας της Σκριπούς.

Από το αρχικό συνολικό συγκρότημα σήμερα σώζεται μόνον το καθολικό, αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου αλλά και στους αποστόλους Πέτρο και Παύλο, όπως άλλωστε αποδεικνύει το τρισυπόστατο Ιερό Βήμα. Ο ναός είναι εγγεγραμμένος σταυροειδής με τρούλλο, με προεξέχουσες τις κεραίες του σταυρού και στενό νάρθηκα δυτικά⁶⁹. Χαρακτηρίστηκε προέχον βυζαντινό μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού⁷⁰.

Το κτίριο της μονής, σύμφωνα με τις επιγραφές, κατασκευάστηκε το 873/4 από τον βασιλικό πρωτοσπαθάριο Λέοντα, ο οποίος φαίνεται από νεότερες έρευνες ότι ήταν μέλος της αυλικής αριστοκρατίας της Κωνσταντινουπόλεως και ανήκε στο περιβάλλον του αυτοκράτορα Βασιλείου Α'⁷¹.

Η ονομασία «Σκριπού» μάλλον οφείλεται στις εντοιχισμένες στην τοικοποιία της εκκλησίας επιγραφές, από το λατινικό scriptus-scripta.

Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού είναι πλούσιος σε ποικιλία θεμάτων, από την παλαιохριστιανική παράδοση μέχρι την τεχνική της Ανατολής. Στη νότια πλευρά του ναού σώζεται ηλιακό ρολόι. Είναι ένα ωραιότατο κατακόρυφο ηλιακό ρολόι σκαλισμένο στην εξωτερική επιφάνεια ενός μαρμάρινου ορθογώνιου δομικού λίθου του όλου κτιρίου στον νότιο τοίχο του ναού⁷². Φαίνεται να τοποθετήθηκε στο ναό τη χρονολογία κατασκευής του καθολικού το 874 μ.Χ. Ο ναός ήταν κατάγραφος αλλά σήμερα υπάρχουν λίγες τοιχογραφίες. Οι παλαιότερες ανήκουν στον 17^ο αιώνα. Πολλές επιγραφές που κοσμούν τον ναό φανερώουν τα ιστορικά του στοιχεία, όπως για τον Λέοντα που έκτισε τον Ναό, για τα παρεκκλήσια τα αφιερωμένα, το προς Βορράν στον Απόστολο Παύλο, το προς Νότον στον Απόστολο Πέτρο⁷³.

Από το 1930 εκτελούνται κατά διαστήματα εργασίες αναστήλωσης, διαμόρφωσης και καθαρισμού των τοιχογραφιών.

Παναγία Σκριπούς

Παναγία Σκριπούς, ηλιακό ρολόι

Νοτιοδυτικά του ναού ήταν χτισμένα τα αρχικά κελιά των μοναχών σε πέντε διαδοχικούς κεραμοσκεπείς χώρους. Ανατολικά από αυτά υπάρχουν τα νεότερα κελιά που χρησιμοποιούνται σήμερα για θρησκευτικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Ο ναός λειτουργεί ως ενοριακός⁷⁴.

Η Παναγία της Σκριπούς συνδέεται με το μεγάλο θαύμα που όπως λένε έσωσε τους κατοίκους του Ορχομενού από τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής στις 10 Σεπτεμβρίου 1943, όταν η Παναγία εμφανίστηκε μπροστά τους και τα ακινητοποίησε.

Η Παναγία Σκριπού πανηγυρίζει στις 15 Αυγούστου, στις 23 Αυγούστου αλλά και στις 10 Σεπτεμβρίου, ημέρα κατά την οποία το έτος 1943 ο Ορχομενός και οι κάτοικοί του σώθηκαν, με θαύμα της Παναγίας κατά την παράδοση, από τους Γερμανούς που ήθελαν να κάψουν την πόλη και να σκοτώσουν τους κατοίκους της.

Ναός Αγίου Σώζοντος

Το εκκλησάκι του Αγίου Σώζοντος ή του Αγίου Σώστη, όπως χαρακτηριστικά το ονομάζουν οι κάτοικοι, βρίσκεται στην πλατεία του Ορχομενού. Την περίοδο που η Παναγία Σκριπούς λειτουργούσε ακόμα ως μοναστήρι, ο ναός του Αγίου Σώζοντος, αποτελούσε τον ενοριακό ναό.

Πρόκειται για ένα θαυμάσιο μικρό τρίκογχο βυζαντινό ναό με τρούλο, κτισμένο τον 11^ο – 12^ο μ.Χ. αιώνα. Χαρακτηρίστηκε προέχον βυζαντινό μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού⁷⁵. Λέγεται ότι ήταν δώρο του αυτοκράτορα του Βυζαντίου Βασίλειου Β΄ του Βουλγαροκτόνου, όταν πέρασε από τον Ορχομενό για να πάει να προσκυνήσει στην Παναγία Σκριπούς.

Εξωτερικά ο ναός είναι δωδεκάπλευρος. Το κτίσμα είναι μικρών διαστάσεων (7.35X6.30 μ.) με γραφική ακανονιστία και πολλά ενδιαφέροντα μορφολογικά στοιχεία. Το οικοδομικό υλικό που έχει χρησιμοποιηθεί είναι ο πωρόλιθος, ο ασβεστόλιθος και το μάρμαρο, καθώς και διάσπαρτα κεραμικά στοιχεία και αρχαία μέλη σε δεύτερη χρήση. Διαπιστώνεται εξαιρετική ποιότητα στη λιθοξοϊκή με λαξευτούς ορθογωνισμένους λίθους κατά το σύστημα της ισόδομης τοικοδομίας, χωρίς ενδιάμεσες πλίνθους.

Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν τοιχογραφίες.

Ο ναός πανηγυρίζει στις 7 Σεπτεμβρίου, στη μνήμη του Μεγαλομάρτυρος Σώζοντος.

Ναός Αγ. Σώζοντος (Ορχομενός)

Ναός Αγ. Σώζοντος (Ορχομενός)

Ναός Αγίου Γεωργίου (Ορχομενός)

Ο Ναός του Αγίου Γεωργίου, επίσης χαρακτηρισμένος ως προέχον βυζαντινό μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού⁷⁶, βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο της πόλης του Ορχομενού. Υπήρξε και αυτός ενοριακός ναός της Μονής Σκριπούς.

Ο ναός είναι κτισμένος στον ρυθμό της βασιλικής. Είναι εξωτερικά απλός και απέριτος και εσωτερικά είναι αγιογραφημένος με μαρτύρια Αγίων. Μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας αποτέλεσε τον πρώτο Μητροπολιτικό ναό του Δήμου Ορχομενού.

Άν Νικόλας στα Καμπιά

Πέντε χιλιόμετρα δυτικά από το χωριό Διόνυσος στην περιοχή Καμπιά, βρίσκεται ο Ναός του Αγίου Νικολάου των Καμπιών που χρονολογείται τον 12^ο αιώνα. Χαρακτηρίστηκε προέχον βυζαντινό μνημείο από το Υπουργείο Πολιτισμού⁷⁷. Αποτελούσε καθολικό μοναστηριακού συγκροτήματος. Τα υπόλοιπα κτίρια της μονής, ερείπια σήμερα, χρονολογούνται στο 18^ο ή 19^ο αιώνα.

Ο ναός αρχιτεκτονικά μιμείται το καθολικό της Μονής του Οσίου Λουκά. Ανήκει στον ίδιο αρχιτεκτονικό τύπο, τον επονομαζόμενο «ηπειρωτικό οκταγωνικό»⁷⁸. Επίσης, σε γραπτές πληροφορίες αναφέρεται ως Μετόχι της Μονής του Οσίου Λουκά. Εκείνο που κάνει τον ναό ξεχωριστό είναι η εξαιρετικά επιμελημένη διαμόρφωση των εξωτερικών του όψεων με τους περίτεχνα λαξευμένους λίθους και τον πλινθοπερίκλειστο διάκοσμο στα τόξα, τον τρούλο και τις καμάρες. Ο ναός έχει και υπόγεια κρύπτη, που μάλλον θα χρησίμευε ως νεκρικό παρεκκλήσιο και οστεοφυλάκιο. Οι εσωτερικές επιφάνειες του ναού ήταν κατάγραφες με εξαιρετικής τέχνης τοιχογραφίες, ωστόσο σήμερα διακρίνονται με δυσκολία τμήματα ορισμένων παραστάσεων. Στην υπόγεια κρύπτη οι τοιχογραφίες χρονολογούνται στα τέλη του 13ου αιώνα και έχουν υποστεί και αυτές φθορές.

Κατά την παράδοση κατασκευάστηκε με υλικά που μετέφεραν τα βυζαντινά αυτοκρατορικά καράβια⁷⁹.

Ο Άγιος Νικόλαος στα Καμπιά γιορτάζει στις 9 Μαΐου. Τα τελευταία χρόνια λειτουργεί και πάλι σαν μονή.

Άγιος Γεώργιος (Ορχομενός)

Άγιος Νικόλαος στα Καμπιά

Ναός Αγίου Βασιλείου

Για να επισκεφθεί κανείς τον Ιερό Ναό του Αγίου Βασιλείου, ερειπωμένο σήμερα, θα πρέπει να διασχίσει την Εθνική Οδό και να φτάσει μέχρι τον κόμβο Ακραιφνίου. Ο ναός αυτός αποτελεί σημαντική μαρτυρία για τους μέσους βυζαντινούς χρόνους. Άλλωστε για την ιστορία της Ακραιφίας κατά την πρώιμη και τη μέση βυζαντινή περίοδο δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία.

Ο ναός χρονολογείται από τα γλυπτά του τέμπλου τον 11^ο αιώνα⁸⁰. Αργότερα προστέθηκε στη δυτική πλευρά στενός νάρθηκας. Γύρω από τον ναό ανασκάφηκαν ένας εκτεταμένος οικισμός βυζαντινών χρόνων και τάφοι από την περίοδο της Φραγκοκρατίας.

Μονή Πελαγίας (Γενεθλίου της Θεοτόκου)

Κοντά στο Ακραιφνιο (4,5 χλμ) και σε υψόμετρο 560μ. στο Πτώον όρος, σε απόσταση μόλις ενός χιλιομέτρου από τα ερείπια του ιερού του Πτώου Απόλλωνος (4^{ος} αι. π.Χ.), δεσπόζει η Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου - Πελαγίας. Σύμφωνα με την παράδοση η μονή κατασκευάστηκε στη θέση αρχαίου κτίσματος κατά τη διάρκεια του 12^{ου} ή 16^{ου} αιώνα, αν και ιστορικά στοιχεία όπως κάποια επιγραφή ή γραπτά, δεν υπάρχουν. Η πρώτη γνωστή μέχρι σήμερα γραπτή μαρτυρία ανάγεται στο 1786⁸¹. Ωστόσο, χαρακτηριστικά της τοικοποιίας μαρτυρούν για κτίσμα μάλλον του 12^{ου} αιώνα⁸². Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας αποτέλεσε μετόχι της μονής Σαγματά, ενώ κατά την Επανάσταση του 1821 έλαβε ενεργό μέρος στον Αγώνα.

Η αρχιτεκτονική του συγκροτήματος έχει αλλοιωθεί σημαντικά από μεταγενέστερες επεμβάσεις. Το καθολικό, αφιερωμένο στο Γενέθλιο της Θεοτόκου, ανοικοδομήθηκε εκ βάθρων το 1906. Εκείνη την εποχή ανακαινίσθηκαν το Ηγουμενείο και άλλοι χώροι.

Σήμερα λειτουργεί ως γυναικείο μοναστήρι με αρκετές μοναχές, οι οποίες ασχολούνται κυρίως με το χρυσοκέντημα και την έκδοση των βιβλίων της μονής⁸³.

Η Ιερά Μονή πανηγυρίζει στο Γενέσιο της Θεοτόκου στις 8 Σεπτεμβρίου.

Μονή Πελαγίας

Ναός Αγίου Γεωργίου (Ακραίφνιο)

Έχοντας πλέον φτάσει στο Ακραίφνιο, στο νότιο άκρο του οικισμού και στις υπώρειες του λόφου Βίγλιζα, βρίσκεται ο ναός του Αγίου Γεωργίου. Από επιγραφή που διατηρείται στο εσωτερικό του ναού προκύπτει ότι κτίστηκε το 1311 από τον Αντώνιο Ντε Φλάμα έναν από τους λιγοστούς ιππότες που πολέμησε στο πλευρό των Φράγκων και επέζησε από τη φονική μάχη με νικητές τους Καταλανούς.

Σύμφωνα με μία άποψη, κατά την διάρκεια της μάχης ο Ντε Φλάμα έκανε τάμα στον Άη Γιώργη (προστάτης των στρατιωτικών του οποίου η λατρεία είναι ευρέως διαδεδομένη ανάμεσα στους πιστούς τόσο του ορθόδοξου όσο και του καθολικού δόγματος) αν γλίτωνε να του χτίσει εκκλησία. Έτσι σαν εκπλήρωση του τάματος έχτισε στο Ακραίφνιο την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Ανεξάρτητα από το κίνητρο του κτήτορα, εκείνο που έχει ξεχωριστή σημασία είναι ότι ένας Φλαμανδός στην καταγωγή χορηγός ανέλαβε τη δαπάνη για την ανέγερση ενός κτίσματος που ακολουθεί εξ' ολοκλήρου βυζαντινά πρότυπα.

Ο κυρίως ναός ανήκει στον αρχιτεκτονικό τύπο του σύνθετου σταυροειδούς εγγεγραμμένου τετρακιδίου ναού με τρούλο⁸⁴. Ωστόσο επεμβάσεις και ανακατασκευές στην πορεία των αιώνων προκάλεσαν αλλοιώσεις στο μνημείο.

Στο εσωτερικό του ναού του Αγίου Γεωργίου διατηρούνται τρία στρώματα τοιχογραφιών που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Αποκαλύφθηκε εξαιρετική παράσταση του προφήτη Ηλία, η οποία αποδόθηκε στο καλλιτεχνικό εργαστήριο των Θηβαίων ζωγράφων Γεωργίου και Φράγγου Κονταρή του δεύτερου μισού του 16ου αιώνα. Οι ζωγράφοι αυτοί μαζί με τον επίσης Θηβαίο Φράγγο Κατελάνο αποτελούν τους εκπροσώπους μιας σχολής που είχε ονομαστεί παλαιότερα, λόγω της καταγωγής τους, «σχολή των Θηβών»⁸⁵.

Άγιος Γεώργιος (Ακραίφνιο)

Άγιος Γεώργιος (Ακραίφνιο)

Άγιος Γεώργιος (Ακραίφνιο),
Προφήτης Ηλίας τοιχογραφία

Μουσεία

Ψηφιακός Εκθεσιακός Χώρος Χριστιανικής Βοιωτίας Αλιάρτου

Ο Εκθεσιακός Χώρος της Χριστιανικής Βοιωτίας στεγάζεται σε ανακαινισμένο κτίριο παλιάς αποθήκης των αρχών του εικοστού αιώνα που είχε κατασκευαστεί στην Αλιάρτο από την Αγγλική εταιρία εκμετάλλευσης της αποξηραμένης λίμνης της Κωπαΐδας. Πρόκειται για ψηφιακό μουσείο πολύ σημαντικό, έργο της Ιεράς Μητρόπολης Θηβών και Λεβαδείας, που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου κ.κ. Ιερώνυμου.

Ο επισκέπτης μπορεί στις οθόνες που υπάρχουν να δει φωτογραφίες υψηλής ανάλυσης από χώρους – μνημεία και κειμήλια της Βοιωτίας, ενώ σε ξεχωριστή αίθουσα έχει τη δυνατότητα να παρακολουθήσει σε γιγαντοοθόνη ένα τρισδιάστατο ντοκιμαντέρ με όλα τα μνημεία της Βοιωτικής Εκκλησίας.

Το Μουσείο είναι μοναδικό και αναδεικνύει με πολύ προσεγμένο τρόπο τον πολύτιμο πλούτο της Χριστιανικής Βοιωτίας.

Ώρες λειτουργίας

Κατόπιν συνεννόησης με τον υπεύθυνο του χώρου: Αντώνιο Παπαχαραλάμπους (9:00-13:00) τηλ. 22610 28330 εσωτερικό: 0 ή τηλ. 22680 24250

Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας

Για την πληρέστερη γνωριμία με την Βυζαντινή Βοιωτία επιβάλλεται η επίσκεψη στο εξαιρετικό νέο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας.

Σε συγκεκριμένη αίθουσα παρουσιάζονται εκθέματα και εποπτικό υλικό της πρωτοβυζαντινής περιόδου όπως περίτεχνα γλυπτά από τους ναούς της Θήβας και της Χαιρώνειας, εκθέματα από παλαιοχριστιανικές βασιλικές της εποχής με πιο σημαντικό το ψηφιδωτό δάπεδο του 6ου αιώνα μ.Χ., από βασιλική της Θήβας⁸⁶. Ο επισκέπτης θα ενημερωθεί για τον οργανωμένο οικισμό της Αντίκυρας με την πεντάκλιτη βασιλική, τα λουτρά, τα συγκροτήματα κατοικιών, τα νεκροταφεία. Θα γνωρίσει τα βυζαντινά νομίσματα που προέρχονται από τη Θήβα και ξεκινούν από την εποχή του Κωνσταντίνου Α΄⁸⁷.

Σε άλλη αίθουσα παρουσιάζονται εκθέματα αλλά και ειδική προβολή σπουδαίων ναών και μονών της μεσοβυζαντινής εποχής, με κυριότερη την μοναδική μονή Οσίου Λουκά. Εκτίθενται διακοσμημένα γλυπτά από ναούς με σημαντικότερα τα γλυπτά του ναού του Αγίου Γρηγορίου που ιδρύθηκε το 872 μ.Χ. Ο επισκέπτης θα γνωρίσει επίσης μέσα από κείμενα και οπτικοακουστικό υλικό τους λαμπρούς ναούς και τις μονές της Παναγίας Σκριπούς και του Αγίου Σώζοντα στον Ορχομενό, της Μεταμορφώσεως Σαγματά έξω από τη Θήβα, του Αγίου Νικολάου στα Καμπιά κλπ. Θα σχηματίσει άποψη για την καθημερινή ζωή της εποχής από τα κοσμήματα, τα αγγεία, τα οικιακά εργαλεία, τη συλλογή κεραμικής, τα περίφημα εργαστήρια μεταξιού που ανασκάφηκαν στη Θήβα, τον νερόμυλο και το υδραγωγείο που συνδέονται με τη μορφή του Μητροπολίτη Ιωάννη Καλοκτένη.

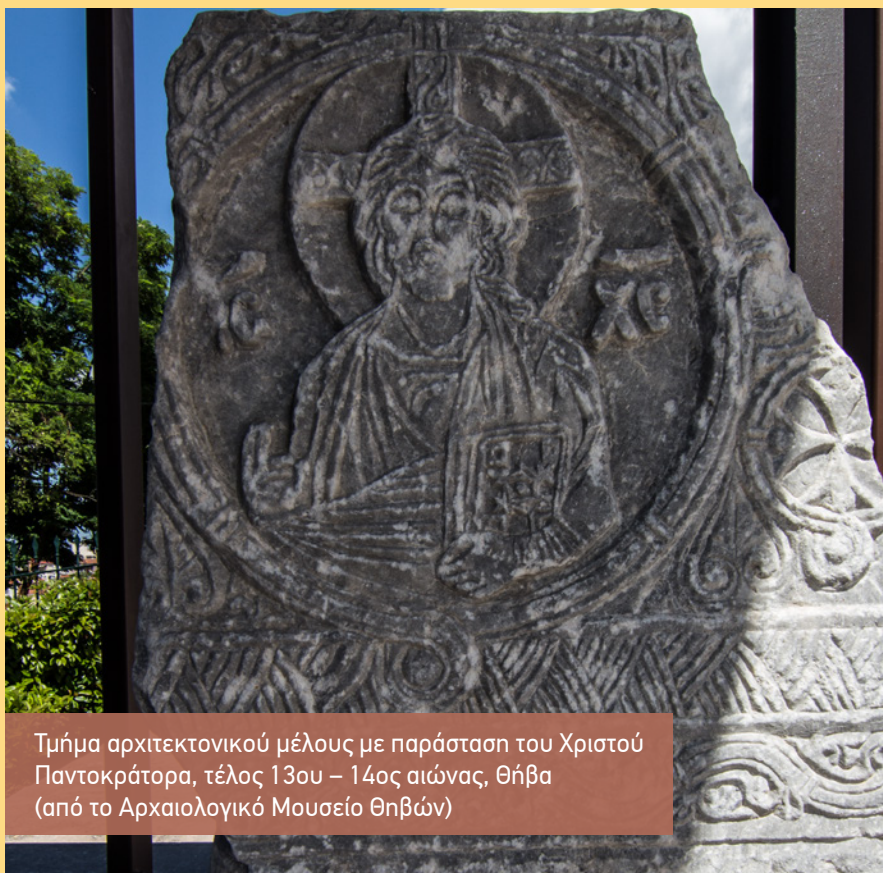
Επίσης, στο μουσείο παρουσιάζονται και γλυπτά και έργα δυτικής τέχνης αλλά και των τοπικών πληθυσμών κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο - της κατοίκησης της περιοχής από τους Δυτικούς. Εκτίθεται συλλογή λατινικών νομισμάτων και απομιμήσεων αλλά και αντικειμένων υλικού πολιτισμού, ανάμεσα

στα οποία ξεχωρίζουν τα πολύτιμα εισηγμένα κεραμικά που δείχνουν τη σημαντική επικοινωνία τόσο με άλλα μέρη της Ελλάδας, όσο και με τη Δύση κατά την περίοδο αυτή.

Είναι σίγουρο ότι μια μόνο επίσκεψη σε αυτό το Αρχαιολογικό Μουσείο δεν φθάνει καθώς οι πληροφορίες, το υλικό, τα εκθέματα είναι πάρα πολλά και εντυπωσιακά και βέβαια καλύπτουν όλη την ιστορία της περιοχής από την παλαιολιθική εποχή μέχρι την οθωμανική κυριαρχία.

Ώρες λειτουργίας

Καθημερινά (εκτός Δευτέρας) 08:00 – 15:00 (τελευταίο εισιτήριο: 14:15)

Τμήμα αρχιτεκτονικού μέλους με παράσταση του Χριστού Παντοκράτορα, τέλος 13ου – 14ος αιώνας, Θήβα (από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών)

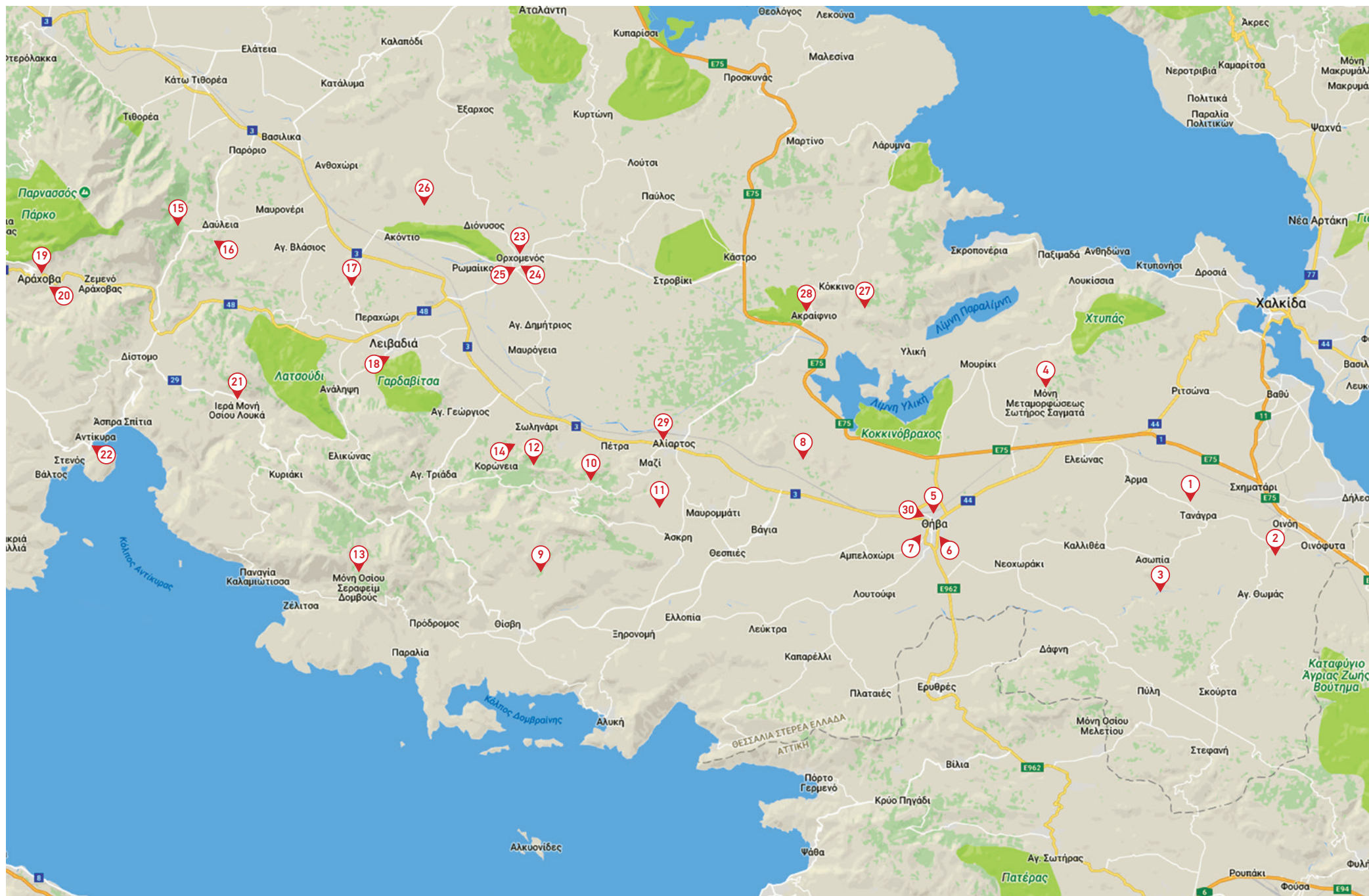
Ψηφιδωτά δαπέδου με παράσταση μηνών από την Θήβα, αρχές 6ου αιώνα μ.Χ. (από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών)

Αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών

- ¹ http://www.imtl.gr/?page_id=266, Ιερά Μητρόπολις Θηβών και Λιβαδειάς
- ² <http://distomo.blogspot.gr/2008/05/blog-post.html>
- ³ «Η Αντίκυρα στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο», Εφορεία Αρχαιοτήτων Ευβοίας
- ⁴ <http://boeotia.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12883>, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ⁵ <http://boeotia.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12883>, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ⁶ Φάνης Καλαϊτζάκης, φιλόλογος καθηγητής, από thiva.gr - Διαδικτυακή Πύλη Δήμου Θηβαίων
- ⁷ <http://www.thiva.gr/portal/page/portal/dimosThivas/history/vyz.periodos>, Διαδικτυακή Πύλη Δήμου Θηβαίων
- ⁸ Χαρίκλεια Κοιλάκου «Κεραμική με λευκό πηλό από ανασκαφές στη Θήβα», ΔΧΑΕ 33 (2012) 305_312
- ⁹ <http://kassiani.fhw.gr/boeotia/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=12878>, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ¹⁰ <http://boeotia.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=12721#>, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ¹¹ Χαρίκλεια Κοιλάκου, «Ένας Βυζαντινός Υδρόμυλος στη Θήβα», Βοιωτικά Ανάλεκτα, τεύχος 9, Ιαν. – Φεβ. 2001
- ¹² Χαρίκλεια Κοιλάκου, «Ένας Βυζαντινός Υδρόμυλος στη Θήβα», Βοιωτικά Ανάλεκτα, τεύχος 9, Ιαν. – Φεβ. 2001
- ¹³ ΥΑ ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/ΚΗΡ/1384/39/24-1-2002 - ΦΕΚ 198/Β/21-2-2002
- ¹⁴ ΥΑ ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/ΚΗΡ/1384/39/24-1-2002 - ΦΕΚ 198/Β/21-2-2002
- ¹⁵ Τάκης Λάμπας - Χριστιανική Βοιωτία
- ¹⁶ <http://www.ecclesia.gr/>, ιστότοπος της Εκκλησίας της Ελλάδος
- ¹⁷ ΥΑ ΥΠΠΕ/Β1/Φ26/47210/1026/11-10-1985 - ΦΕΚ 733/Β/5-12-1985
- ¹⁸ <http://boeotia.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=12853>, Μεταβυζαντινά μοναστήρια στη Βοιωτία, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού
- ¹⁹ ΥΑ ΥΠΠΕ/Β1/Φ26/47210/1026/11-10-1985 - ΦΕΚ 733/Β/5-12-1985
- ²⁰ ΒΔ 25-2-1922 - ΦΕΚ 28/Α/26-2-1922
- ²¹ <http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=davlia>
- ²² <http://boeotia.ehw.gr/Forms/fLemmaBody.aspx?lemmaid=12853>, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού
- ²³ https://www.imtl.gr/?page_id=21484, Ιερά Μητρόπολις Θηβών και Λεβαδείας
- ²⁴ ΒΔ 25-2-1922 - ΦΕΚ 28/Α/26-2-1922
- ²⁵ http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1464, Υπουργείο Πολιτισμού
- ²⁶ http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1464, Υπουργείο Πολιτισμού
- ²⁷ Σταύρος Μαμαλούκος, «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και αρχιτεκτονική των οχυρώσεων του Κάστρου της Λιβαδειάς, ΔΧΑΕ 33 (2012) 7-20
- ²⁸ <http://www.livadia.gr/livadia24/index.php/digitalmapoflevadia/article/35-mesaiwniko-kastro-livadeias>, ιστοσελίδα Δήμου Λεβαδέων
- ²⁹ http://www.imtl.gr/?page_id=683, Ιστοσελίδα της Ιεράς Μητρόπολης Θηβών και Λεβαδείας
- ³⁰ Σωτήρης ΒΟΓΙΑΤΖΗΣ «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία της Μονής Σαγματά στη Βοιωτία», Δελτίον ΧΑΕ 18 (1995), Περίοδος Δ', σελ. 49-70, Αθήνα 1995
- ³¹ Μητροπολίτου Θηβών και Λιβαδειάς Ιερώνυμου, Χριστιανική Βοιωτία, Κέντρο Αρχαιολογικών, Ιστορικών και Θεολογικών Μελετών, Λιβαδειά, 2005
- ³² ΒΔ 25-2-1922 - ΦΕΚ 28/Α/26-2-1922
- ³³ <http://www.fmth.gr/>, ιστοσελίδα Συλλόγου Φίλων του Μουσείου Θηβών
- ³⁴ ΒΔ 19-4-1921 - ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921
- ³⁵ http://www.medievalroutes.gr/el/sylogos/antikeimena/5162_el/, Εφορεία Αρχαιοτήτων Εύβοιας
- ³⁶ Έκθεση Γεώργιου Σωτηρίου. Έρευνα στο Ιστορικό Αρχείο Αρχαιολογικής Υπηρεσίας- Εν Αθήναις τη 20 Σεπτεμβρίου 1916
- ³⁷ Α ΥΠΠΟ/ΓΔΑ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/ΚΗΡ/64209/2115π.ε./8-2-2002 - ΦΕΚ 249/Β/28-2-2002
- ³⁸ http://www.religiousgreece.gr/central-greece/-/asset_publisher/wogy5Y4x6Xn2/content/agios-loukas-theba-, Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών
- ³⁹ http://www.imtl.gr/?page_id=699, Ιερά Μητρόπολις Θηβών και Λιβαδείας
- ⁴⁰ http://www.medievalroutes.gr/el/sylogos/antikeimena/5164_el/, Εφορεία Αρχαιοτήτων Εύβοιας
- ⁴¹ <https://inevagelistrias.wordpress.com/>, Ιερός Ναός Ευαγγελίστριας Λιβαδειάς
- ⁴² ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/401/19/23-2-1981 - ΦΕΚ 207/Β/9-4-1981
- ⁴³ http://www.imtl.gr/?page_id=11026, Ιερά Μητρόπολις Θηβών και Λιβαδείας
- ⁴⁴ Ιερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών
- ⁴⁵ ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/1244/20/17-1-1986 - ΦΕΚ 83/Β/4-3-1986

- ⁴⁶ Μητροπολίτου Θηβών και Λιβαδειάς Ιερώνυμου, Χριστιανική Βοιωτία, Κέντρο Αρχαιολογικών, Ιστορικών και Θεολογικών Μελετών, Λιβαδειά, 2005.
- ⁴⁷ ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/6761/149/21-1-1989 - ΦΕΚ 236/Β/3-4-1989
- ⁴⁸ <http://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=tanagra>
- ⁴⁹ Σταύρος Μαμαλούκος, Πανεπιστήμιο Πατρών, «Ο Ναός του Αγίου Πολύκαρπου στην Τανάγρα (Μπράτσι Βοιωτίας), Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, τόμος 25, 2004
- ⁵⁰ ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ30/23681/489/1-6-1994 - ΦΕΚ 446/Β/14-6-1994
- ⁵¹ http://agiosthomas.50webs.com/ag_thomas.htm
- ⁵² Σωτήρης Βογιατζής «Το Καθολικό της Μονής Τσάτσαρη – Ένας άγνωστος Βυζαντινός Ναός κοντά στην Ασωπία Βοιωτίας», Δελτίον Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, 28, 75-84, 2007
- ⁵³ http://drixoutispanagiotis.blogspot.gr/2010/06/blog-post_3427.html
- ⁵⁴ ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/1244/20/17-1-1986 - ΦΕΚ 83/Β/4-3-1986
- ⁵⁵ Ιωάννης Α. Καρατζόγλου «Το καθολικό της μονής Ευαγγελιστρίας Αλιάρτου Βοιωτίας» ΔΧΑΕ ΛΔ 8 (2013), 41-52
- ⁵⁶ Ιωάννης Α. Καρατζόγλου «Το καθολικό της μονής Ευαγγελιστρίας Αλιάρτου Βοιωτίας» ΔΧΑΕ ΛΔ 8 (2013), 41-52
- ⁵⁷ Ιωάννης Α. Καρατζόγλου «Το καθολικό της μονής Ευαγγελιστρίας Αλιάρτου Βοιωτίας» ΔΧΑΕ ΛΔ 8 (2013), 41-52
- ⁵⁸ Μητροπολίτου Θηβών και Λιβαδειάς Ιερώνυμου, Χριστιανική Βοιωτία, Κέντρο Αρχαιολογικών, Ιστορικών και Θεολογικών Μελετών, Λιβαδειά, 2005
- ⁵⁹ http://www.imtl.gr/?page_id=5083, Ιερά Μητρόπολις Θηβών και Λιβαδειάς
- ⁶⁰ ΥΑ ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/ΚΗΡ/22508/680/11-7-2000 - ΦΕΚ 969/Β/3-8-2000
- ⁶¹ Α ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/61305/1346/16-11-1984 - ΦΕΚ 833/Β/26-11-1984
- ⁶² ΥΑ ΥΠΠΕ/ΑΡΧ/Β1/Φ26/70047/1903 π.ε./9-2-1981 - ΦΕΚ 124/Β/2-3-1981
- ⁶³ ΒΔ 19-4-1921 - ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921
- ⁶⁴ Δ. Πάλλα, ψηφιδωτά. Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τ.12 στ. 1187 κ.έ Ν. Χατζηδάκη, όπ. π. 16-17. Ε. Στίκα, όπ. π. σ. 157 κ.έ.
- ⁶⁵ http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=9241, Υπουργείο Πολιτισμού
- ⁶⁶ Μητροπολίτου Θηβών και Λιβαδειάς Ιερώνυμου, Χριστιανική Βοιωτία, Κέντρο Αρχαιολογικών, Ιστορικών και Θεολογικών Μελετών, Λιβαδειά, 2005
- ⁶⁷ http://www.osiosloukas.gr/site/?page_id=8, ιστοσελίδα Μονής Οσίου Λουκά
- ⁶⁸ <http://www.medievalroutes.gr/el/ekpaideysi/ekpaideytiko-yliko/ekpaideytiko-yliko-gia-tin-antikyra/> Ιστοσελίδα Εφορείας Αρχαιοτήτων Εύβοιας
- ⁶⁹ http://odysseus.culture.gr/h/2/gh251.jsp?obj_id=1814, Υπουργείο Πολιτισμού
- ⁷⁰ ΒΔ 19-4-1921 - ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921
- ⁷¹ <http://docplayer.gr/10271076-Paratiriseis-stin-oikodomiki-istoria-tis-panagias-skipoy-sti-voiotia.html>, Σωτήρης Βογιατζής «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία της Παναγίας Σκριπούς στη Βοιωτία», Δελτίον ΧΑΕ 20 (1998), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Δημητρίου Ι. Πάλλα (1907-1995)• Σελ. 111-128
- ⁷² http://www.imtl.gr/?page_id=705, Ιερά Μητρόπολις Θηβών και Λιβαδειάς
- ⁷³ Μητροπολίτου Θηβών και Λιβαδειάς Ιερώνυμου, Χριστιανική Βοιωτία, Κέντρο Αρχαιολογικών, Ιστορικών και Θεολογικών Μελετών, Λιβαδειά, 2005
- ⁷⁴ <http://www.orchomenos.gr/08mnimeia/08.09.skrprou.htm>, ιστοσελίδα Δήμου Ορχομενού
- ⁷⁵ ΒΔ 19-4-1921 - ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921
- ⁷⁶ ΒΔ 19-4-1921 - ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921
- ⁷⁷ ΒΔ 19-4-1921 - ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921
- ⁷⁸ Μητροπολίτου Θηβών και Λιβαδειάς Ιερώνυμου, Χριστιανική Βοιωτία, Κέντρο Αρχαιολογικών, Ιστορικών και Θεολογικών Μελετών, Λιβαδειά, 2005
- ⁷⁹ <http://www.orchomenos.gr/08mnimeia/08.10.kabia.htm>, ιστοσελίδα Δήμου Ορχομενού
- ⁸⁰ <http://boeotia.ehw.gr/Forms/flLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=14488>, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ⁸¹ <http://boeotia.ehw.gr/Forms/flLemmaBody.aspx?lemmaid=12853>, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ⁸² <http://www.orchomenos.gr/08mnimeia/08.14b.pelagia.htm>, ιστοσελίδα Δήμου Ορχομενού
- ⁸³ <http://www.orchomenos.gr/08mnimeia/08.14b.pelagia.htm>, ιστοσελίδα Δήμου Ορχομενού
- ⁸⁴ <http://boeotia.ehw.gr/Forms/flLemmaBody.aspx?lemmaid=12907>, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ⁸⁵ <http://boeotia.ehw.gr/Forms/flLemmaBody.aspx?lemmaid=12907>, Βοιωτική Διαδικτυακή Πολιτισμική Εγκυκλοπαίδεια, Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού
- ⁸⁶ <http://www.fmth.gr/>, Σύλλογος Φίλων Μουσείου Θηβών
- ⁸⁷ <http://www.academia.edu/4481861/>, Σκορδαρά Μαρία – Ντάφη, Εύη Βολτυράκη, Ελευθερία «Από τις ανασκαφές της Θήβας στα μεγάλα μνημεία της Βοιωτίας: η μουσειολογική μελέτη για τις βυζαντινές αίθουσες του νέου Μουσείου Θήβας», 2009

Στον Δήμο Τανάγρας

1. Πύργος Τανάγρας
2. Εξωκλήσι Αγίου Θωμά
3. Μονή Τσάτσαρη

Στον Δήμο Θηβαίων

4. Μονή Σαγματά
5. Κάστρο – Πύργος Saint Omer (Σαιντ-Ομέρ)
6. Ναός Ευαγγελιστή Λουκά
7. Μονή Αγίας Τριάδος
8. Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου – Μαζαράκι
9. Μονή Παναγίας της Μακαριώτισσας

Στον Δήμο Αλιάρτου – Θεσπιέων

10. Μονή Ευαγγελίστριας
11. Ναός της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος ή Ναός «Του Χριστού»
12. Μονή Αγίου Νικολάου του Νέου

Στον Δήμο Λεβαδέων

13. Μονή Δομβούς ή Οσίου Σεραφείμ
14. Μονή Αγίας Παρασκευής
15. Μονή Ιερουσαλήμ

16. Κάστρο Δαύλειας
17. Μονή Λυκούρεση
18. Κάστρο Λιβαδειάς

Στον Δήμο Διστόμου – Αράχωβας – Αντίκυρας

19. Ναός Αγίου Γεωργίου
20. Ναός Αγίου Ιωάννου
21. Μονή Οσίου Λουκά
22. Πρωτοβυζαντινή Πόλη στην Αντίκυρα

Στον Δήμο Ορχομενού

23. Παναγία της Σκριπούς
24. Ναός Αγίου Σώζοντος
25. Ναός Αγίου Γεωργίου (Ορχομενός)
26. Άη Νικόλας στα Καμπιά
27. Μονή Πελαγίας (Γενεθλίου της Θεοτόκου)
28. Ναός Αγίου Γεωργίου (Συντεταγμένες Ακραίφνιο)

Μουσεία

29. Ψηφιακός Εκθεσιακός Χώρος Χριστιανικής Βοιωτίας Αλιάρτου
 30. Αρχαιολογικό Μουσείο Θήβας
-

ΕΡΓΟ: «ΒΟΙΩΤΙΑ – ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ»

Δράση «L313-4 Προβολή και προώθηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων των περιοχών» - Υπομέτρο «L313 Ενθάρρυνση τουριστικών δραστηριοτήτων» προγράμματος προσέγγισης LEADER της ΟΤΔ «ΕΛΙΚΩΝΑΣ – ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ – ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ Ο.Τ.Α.» ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ (ΠΑΑ) 2007-2013 & 2014-2020

ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

VIOTIA CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

Λ. Κουτσοπετάλου1, Λιβαδειά, Τ.Κ. 32100, • Τηλ.22610-28281, fax: 22610-21347
Παράρτημα Θήβας : Δίρκης 20, Θήβα, Τ.Κ. 32200 • Τηλ. 22620-89630 • fax: 22620-89630
<http://www.viotiachamber.gr>, e-mail: epimviot@otenet.gr

